

FRØÐI

1 / 2007

13. ÁRG.

KR. 48,-

Ongantið áður eru so fáar pisur
komnar undan hjá sjófuglinum

Sjófuglurin í minking

Nýggj kanning

Nýskapin í vinnuni, men
gransking er avmarkað

HÁLENSKT GRAFITTI

FØROYSKAR HULDUR

SILVURFISKUR

NÓRÐATLANTEN OG TROPERNE

SJÓVARBÓNDIN

9 7713951004003

Oddagrein

Í greinini *Nýskapin í vinnuni, men gransking er avmarkað* staðfestir Granskingarráðið, at vinnan er ógvuliga nýskapandi samanborið við onnur lond, men henda nýskaparin er ikki orsakað av nógvari gransking. Vinnan heldur seg ikki hava tørv á gransking, tí fyrirkurnar eru lutfalsliga smáar, og fáar fyrirkurnar arbeiða innan vitanartungar og hátøkniligar vinnugreinar, sum eru tær, sum granska mest í øðrum londum. Tí hevur tað stóran týdning at skilja millum hugtøkini almenn gransking og vinnulig nýskapin, tá ið framtíðar granskingar-politikkurin skal leggast til rættis.

Leingi hevur verið hildið, at sólur og onnur merki í helluni á Tinganesi hava havt samband við, at Løgtingið savnaðist har í forðum. Men spurningurin er, um henda uppfatan er røtt. Hesin spurningur verður viðgjørdur í greinini *Hálendskt grafitti á Tinganesi*, har áhugaverdar nýhugsanir koma burtur úr samanberingum við líknandi merki í hellum í norska og svenska skergerðinum.

Hesa ársins tíð er áhugin fyri sjófuglinum sera stórur, og tíverri bendir alt á, at støðan hjá sjófuglinum enn eina ferð er vánalig. Hetta er evnið í greinini *Sjófuglurin í minking*, og í greinini verður eisini spurt, um samband kann verða millum hesa støðu og støðuna hjá fiskastovnunum. Lægsta talið á lomviga í Høvdanum í Skúvoy var í 1990, og tá fall hetta saman við eitt stórt fall í fiskastovnunum.

Í tveimum øðrum greinum er samband millum enskar bókmentir og føroyingar. Í greinini *Sjóvarbóndin gloppaði dyr til heimsbókmentir á føroyskum* verður greitt frá Púka Ljómum, sum Sjóvarbóndin yrkti við grundarlagi í verkinum Paradise Lost hjá John Milton. Í greinini *Føroyskar huldur stuðla Darwin* verður samband knýtt millum kenda verkið hjá Charles Darwin og slóðbrótandi arbeiðið hjá Jens Kjeld Jensen í Nólsoy. Hansara eygleiðingar av serstøku føroysku huldunum líkjast nevnliga sera nóg eygleiðingunum hjá Darwin av ígðunevnum á Galapagosoyggjunum.

Góðan lestrarbug!

FRØÐI

1 / 2007

FØROYA FRÓDSKAPARFELAG GEVUR FRØÐI ÚT

© Føroya Fróðskaparfelag og høvundarnir.
Frøði er fólksligt visindablað, sum kemur út tvær ferðir árliga.

Upplag 1.300
ISSN 1395-0045

*Loyvt er at endurgeva úr Frøði, um vist verður til heimildina.
Verða heilar greinir endurgjavnar,
má avtala gerast.*

AVGREIÐSLA

Jarðfeingi
Brekkuútín 1
Postsmoga 3169
FO-110 Tórshavn
Tlf. 357000
teldupostur: frodi@jf.fo

RITSTUÐLAR

Fiskirannsóknarstovan
Fróðskaparsetur Føroya
Føroya Forminissavn
Føroya Landsbókasavn
Føroya Landsskjalasavn
Føroya Náttúrugripasavn
Heilsufrøðiliga Starvsstovan
Jarðfeingi

NÝGGIR HALDARAR

kunnu tekna seg
hjá avgreiðsluni.

ELDRI ÚTGÁVUR AV FRØÐI

fiast við at venda sær
til avgreiðsluna.

GREINIR TIL BLAÐIÐ

Fólksligar, visindarligar greinir kunnu sendast ritstjórnini. Skrivlig høvundsleið-beining fæst frá avgreiðsluni.

LÝSINGAR TIL FRØÐI

Er áhugi fyri at lýsa í blaðnum, setið tykkum tá í samband við ritstjórnina, telefon 357000
fjarsemil 357001
teldupostur: frodi@jf.fo

LÝSINGAPRÍSUR

Heil síða: kr. 5.000,-
Hálv síða: kr. 3.000,-
Triðingssíða: kr. 2.000,-

GRAFISK FRAMLEIÐSLA OG PRENT: Føroyaprent

FORSÍÐUMYND: Bergur Olsen

RITUMBODSRÁÐIÐ

Durita Joensen, bókavørður
Símun V. Arge, fornfrøðingur
Anna Maria Fosaa,
plantuvistfrøðingur
Sámal T. F. Johansen, søguførðingur
Elin S. Jacobsen, søguførðingur
Maria Dam, evnafrøðingur
Gunnar Bjarnason, búnaðarfrøðingur
Eilif Gaard, havlívfrøðingur

RITSTJÓRN

Erling Isholm, ábyrgd
Lis Mortensen

Innihald

- 4 HÁLENSKT GRAFITTI Á TINGANESI**
Helgi Dahl Michelsen, Føroya Forminissavn
- 10 SJÓFUGLURIN Í MINKING**
Bergur Olsen, Fiskirannsóknarstovan
- 16 SJÓVARBÓNDIN GLOPPAÐI DYR TIL HEIMSBÓKMENTIR Á FØROYSKUM**
Sólfinn Hansen, Føroyamálsdeildin
- 22 UMMÆLI: NORDATLANTEN OG TROPERNE**
Elin Súsanna Jacobsen, Sögu- og samfelagsdeildin
- 24 NÝSKAPAN Í VINNUNI, MEN GRANSKING ER AVMARKAÐ**
Granskingarráðið
- 30 SKAÐADJÓR 8: SILVURFISKUR, EITT ELLIGAMALT SKORDJÓR**
Dorete Bloch, Føroya Náttúrugripasavn
- 32 FØROYSKAR HULDUR STUÐLA DARWIN**
Janus Hansen, Føroya Náttúrugripasavn

„Sólurið úti á Tinganesi er helst ein kumpassrósa. Líknandi kumpassrósur eru í Noregi, Svøríki og Finlandi. Nakrar eru heilt líkar henni á Tinganesi“

MYND: HELGI DAHL MICHELSEN

Hálendskt grafitti á Tinganesi

Helgi Dahl Michelsen
helgim@natmus.fo
www.natmus.fo

Cand.mag. í
fornfrøði og søgu
Føroya Fonminnisavni
www.fornminni.fo

Merkin, ið rist eru niður í helluna uttast á Tinganesi, hava altíð verið tengd at aldagamla tinghaldinum. Kortini er orsök at halda, at útlenskir sjómenn hava rist merkini í helluna. Í norska, svenska og finska skergarðinum eru merki, ið eyðsýnt líkjast merkjunum á Tinganesi. Tí má hyggjast at leiklutinum hjá Tórshavn sum havn og handilsstaði, tá ið finnast skal út av, hvør hevur rist merkini á Tinganesi.

Merkin, ið hava skapt so stóran søguligan og almennan áhuga úti á Tinganesi, kunnu bólkast upp í sólur/kumpassrósur, búmerki, árstøl og borað hol, men onnur krutl eru eisini skrásett.

Sólur ella kumpassrósa

Sólurid úti á Tinganesi munnu flestu føroyingar kenna, og leingi ivaðist ongin í, at hetta veruliga var eitt sólur. Sólurid hevur verið tíðarfest so langt aftur sum til 10. øld og skal hava verið brúkt sum tingklokka, so menn vistu, nær tingid skuldi setast, og nær tað var lokið. Danin Jørgen Jensen og síðani eisini Jens Pauli Nolsøe og Kári Jespersen í sínari Havnar søgu eru komnir fram til, at talan heldur er um eina kumpassrósu. Tað halda teir m.a., tí at einki hol er til gnomonin ella pinnin, sum skal setast niður í sólurid fyri at fáa sólina at siga, hvat klokkan er.

Harumframt er ein fronsk lilja á norðursíðuni og krossur við eystur- og suðursíðuna, og hesi eyðkenna kumpassir. Beint sunnan fyri kumpassrósuna stendur árstalið 1569, og hildið verður, at hetta var árið, tá ið kumpassrósan varð rist.

Líknandi rósar í Noregi, Svøríki og Finlandi

Í høvuðsritgerð míni um fornfrøði í Tórshavn verður staðfest, at talan er um eina kumpassrósu. Grund-

gevingin er serliga samanberingar við nógvar líknandi kumpassrósur á hellum við strendurnar í Noregi, Svøríki og Finlandi. Nakrar av hesum eru heilt líkar henni á Tinganesi. Hesar liggja flest allar við ymsar smærri havnir og varðhaldsstøð, og tær stava frá 16., 17., og 18. øld. Tað samsvarar eisini við árstalið, sum stendur við síðuna av kumpassrósuni á Tinganesi.

Úr nøkrum støðum eru frásagnir um, at kumpassrósurnar vórðu nýttar sum amboð hjá loðsum ella leiðvísarum, tá ið skip skuldu beinast trygt at landi

Kumpassrósan á Tinganesi. Í reyða ringinum ovast høgrumegin hómast árstalið 1569.

Tríggjar kumpassrósur
í norska og svenska
skergarðinum.

í mjørka og ringum veðri. Aðrastaðni eru kumpassrósurnar nýttar í sambandi við hernað. Tá hefur ein hermaður ella varðhaldsmaður staðið við kumpassrósunum og peilað ættina av, tá ið hann sá eitt figgjinda-

minni rósa longri inni á Tinganesi. Hon gongur hálvtt inn undir vesturveggjin á Bakkapakkhúsinum og sigst at vera eldri enn tann stórara, av tí at hon bert er býtt sundur í 8 partar. Tann stóra er býtt upp í 32 partar. Hildið verður, at kumpassrósur við tíðini hava ment seg frá 6, 8, 16 og síðani til 32 partar.

„Fýratalslíknandi búmerkini eru at síggja í nógvum londum í Norðevropa. Tí tykist kjakið um, at tey ímynda ein ávísan gud, óviðkomandi“

skip. Síðani gav hann boðini víðari til yvirmenn á lokalu verndarstöðini. Beint við kumpassrósunum, har Skansapakkhúsið stendur í dag, var ein skansi við kanónum. Hann var tó ikki bygður fyrr enn í 1630 og tikin burtur aftur í 1749.

Umframt umtalaðu kumpassrósu er ein onnur

Frá 1968 til 1972 hevði táverandi landsstýrismaðurin Sámal Petersen, sáli, sína dagligu gongd í Tinganesi.

Hann gjørdi eitt megnar arbeiði við at tekna øll merkini av, sum hann fann í helluni. Í greinum tulkaði og brúkti hann merkini í síni endurgerð av tinginum og lørgrættinum. Sámal Petersen fann eina triðju kumpassrósu, sum hann helt vera eitt sólur frá heidnari tíð. Hetta merkið sæst tó ikki í dag, eins og nógv onnur merki, sum hann skrásetti, heldur ikki eru at síggja longur.

Búmerkið við stavunum P og I og árstalinum 1589.

Borað hol

Hellan á Tinganesi er munandi broytt, í mun til hvussu hon sá út av fyrstan tíð. Fyri at gera hana lættari at brúka, er hon slættað. Stórir partar eru burtursprongdir, og aðrastaðni er fyllt upp við gróti og betongi. Nógv borað hol eru eisini at síggja í helluni. Nøkur hol hefur Sámal Petersen í síni endurgerð av tinginum valt til hol til vebandastengur. Tað eru stengur, sum hava hildið bondum, sum hava avmarkað tingið.

Veikleikin í tulkningini er, at eingin veit at siga, hvussu bondini ella stengurnar hava sæð út. Í onkrari heimild verður nevnt, at hesligreinar vórðu nýttar at halda vebondunum, og tað nevna Sámal Petersen og Havnar søga eisini. Undarligt er tí, at eitt jarnpetti,

Nøkur av holunum á Tinganesi.

sum situr í einum av hesum boraðu holunum, verður tulkað sum leivd av vebandastong.

Gongur tú ein túr út á Tinganes, sært tú, at eitt ótal av holum í alskyns støddum við og uttan jarnstumpum eru fram við ytst á helluni. Ofta er ringur festur í jarnstumpan. Ilt er at hugsað annað um hesi hol, enn at tey hava samband við at draga, festa og vágbinda bátar og skip. Hol av sama slagi eru eisini á Skinnaraskeri, men tey eru ongantíð tulkað sum partur av tinginum. Flestu holini, sum eru longri inni á helluni, tykjast gjørd í sambandi við sprengjarbeiði. Tað sæst best, har bert helvtin av holinum er eftir í brotbenum í helluni.

Búmerki, eyðkennisstavir og árstøl

Onnur merki, sum higartil altíð hava verið knýtt at tinghaldinum, eru búmerki ella ognarmerki. Tey eru

„Á helluni er eitt ótal av holum í alskyns støddum við og uttan jarnstumpum“

ofta bara samansett av einkultum strikum, og nøkur búmerki hava eisini eyðkennisstavir ella eitt árstal aftur at sær.

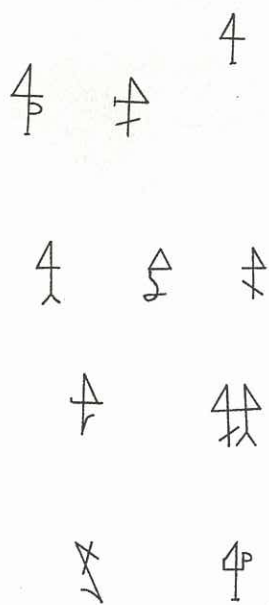
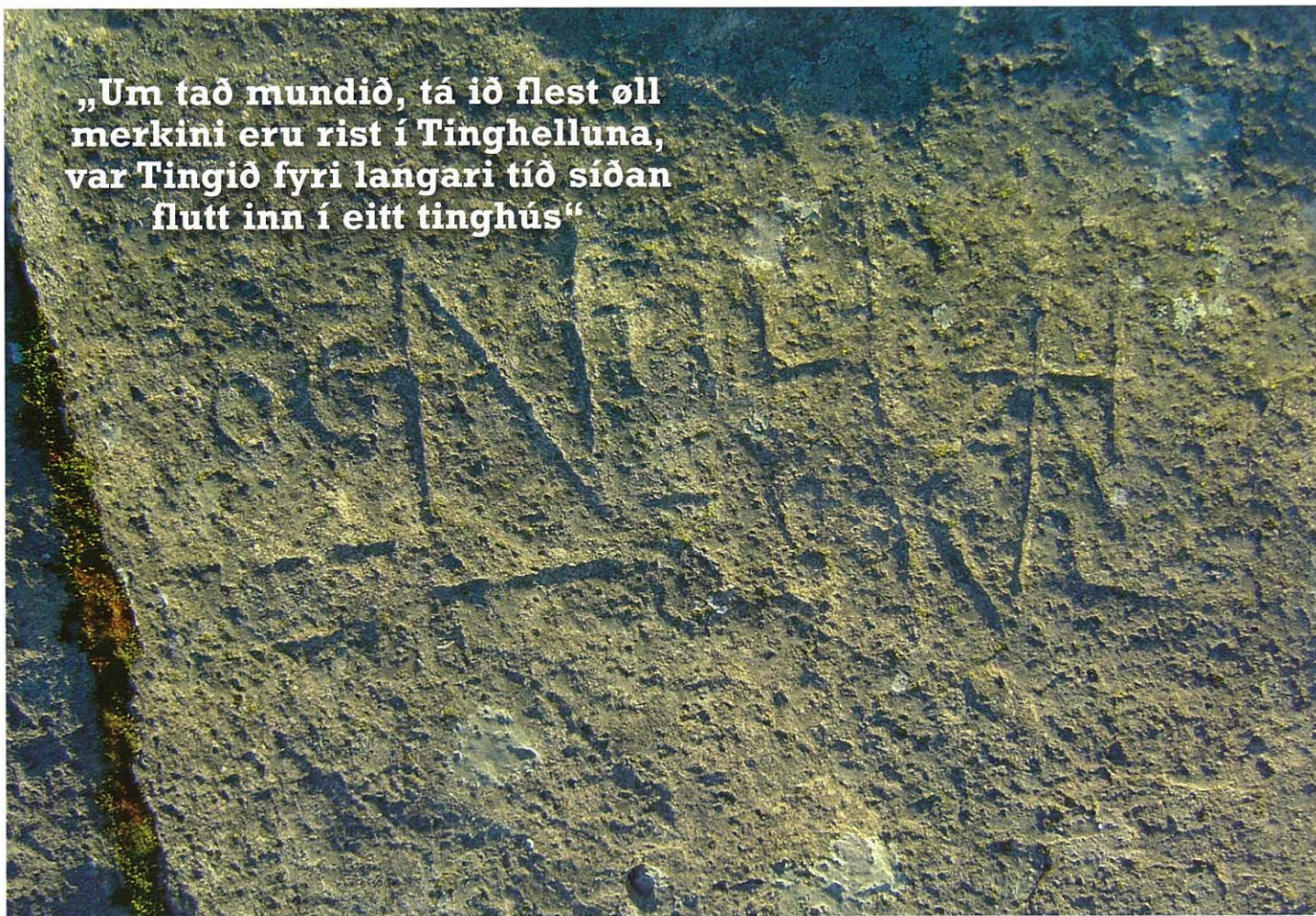
Mest eyðsýnda búmerkið úti á Tinganesi er á

Mercurstavur.

Steinurin, sum hevur verið hildin at verið tingborð.

„Um tað mundið, tá ið flest øll merkini eru rist í Tinghelluna, var Tingið fyrri langari tíð síðan flutt inn í eitt tinghús“

Búmerkið hjá Winand Emonts høgrumegin og merkini á Tinghelluni omanfyri.

einum steini ella kletti beint eystan fyri Skansapakkhúsið. Á ovára parti á honum er rist eitt búmerki, sum er ein skjöldur, har stavirnir P og I og árstalið 1589 er rist. Sámál Petersen helt tað vera

búmerkið hjá Pæturi Jákupsson, sum var lögmaður frá 1588 til 1601, og at steinurin má hava verið nýttur sum tingborð. Undir merkinum stendur ANO 1609. Síðani hava søgufrøðingar ikki reist iva um hesa tulkning. Í stórverkinum Havnar søga verður eisini hildið, at hesin knortluti kletturin, sum er ájavnur við støðið á helluni kring hann, er eitt tingborð, hóast tingið við vissu var hildið innandura, tá ið komið var til 1524.

Nógv búmerki líkjast fýratølum (4). Hetta slagðið av búmerkjum er í alskyns sniðum; speglvent, tvífalt, umvent og við hjástrikum

„Hálendskir sjómenn gjørdur grafitti nógvastaðni, har teir komu“

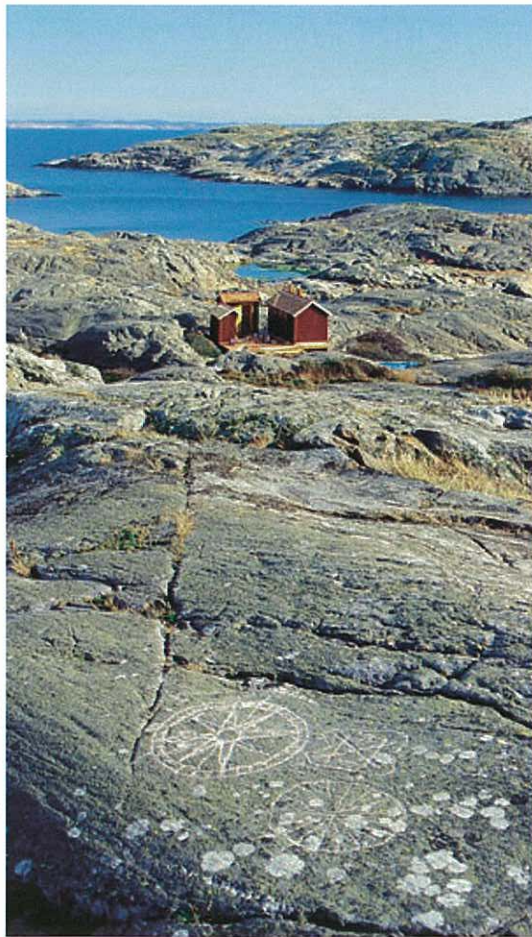
sum frámerkjum. Týski ástøðingurin C.G. Homeyer nýtti sum tann fyrsti í 1870 navnið merkurstavur um hesi búmerki. Hann helt, at tey líktust ímyndini úr fornöld, har ein stavur hevur veingir og umsnúgvandi slangur. Merkur var gudur fyri handil og ferðing, og Homeyer helt eisini, at hetta slagðið av búmerkjum bara varð nýtt av handilsmonnum. Merkini eru kend í fleiri londum, men tað er tó ikki altíð, at tað kann knýtast at handilsmonnum. Í Noregi eru frábrigdi m.a. í innsiglum hjá keypmonnum í Bergen úr 14. öld. Eisini eru merkini nýtt av nógvum norskum bóndum í 17.-18. öld. Av øðrum kunnu nevast pottamakarar og steintoysseljarar Winand Emonts úr Raeren í núverandi Belgia. Í árunum beint undan 1600 brúkti hann eitt umvent fýratál í búmerki á kannum og krússum.

Merkini, sum líkjast fýratølum, verða eisini hildin

at vera vanligir latínskir krossar, sum síðani hava fingið ymiskar hjástríkur. Í norðurlondum hefur verið nevnt, at hetta eru sonevndar bindirúnir, har rúnir umboðandi stavirnar N og L eru tvinnaðir saman. Í ikonografi og heraldikki, ið eru vísinda-greinarnar, sum fáast mest við búmerki, verður merksurstavur enn nýttur sum felagsheiti fyri hetta slagid av búmerkjum.

Landafrøðingurin Rolf Guttesen hefur í Frøði nr. 1 í 1998 roynt at tulkað búmerki á Tinghelluni. Hann heldur, at eftir sum tað vóru tingmenn og lógrættumenn, sum settu síni búmerki í helluna, mugu hesi merki verða gudaímyndin fyri Jupiter, sum kann sammetast við Tór í norrønu guda-læruni.

Tá ið tað nú er vorðið greitt, at hesi fýratalíknandi búmerkini eisini eru at síggja í nógvum øðrum londum í Norðurevropa, tykist kjakið um, at búmerkini í Tinghelluni ímynda ein ávísan gud, óviðkomandi. Heldur eigur í framtíðini at verða samanborið við javndømi aðrastaðni í Norðurevropa, tá ið finnast skal fram til merkjanna uppruna.

MYND: KERSTIN OLSON, BOHNSLANS MUSEUM

Hálendskt „grafitti“ víða hvar

Í norska og svenska skergarðinum eru, eins og í Tinghelluni, nógv búmerki. Meðan vit í Føroyum mugu gita okkum fram til, hvør hefur gjørt tey, hava tey aðrastaðni dømi, har tey vita, hvør hefur rist búmerki í helluna. Á Flekkerøy í Noregi vita tey t. d., at hálendski skiparin Haie Hilderzoon í 1599 risti sítt navn og búmerki í helluna, og fleiri aðrir gjørdu tað sama sum hann.

Hálendskir sjómenn gjørdu vanliga „grafitti“, har teir komu í 16. og 17. øld. Tí er hóskaði at spyrja, um tað ikki eisini í Føroyum kunnu hava verið hálendskir sjómenn ella aðrir sjó- ella handilsmenn, sum hava stýtt sær stundir í sólini ein stillan summardag á helluni í Tinganesi og dagdvølt við at rista búmerki, árstøl og annað veggjakrutl niður í helluna, meðan bíðað varð eftir betri byri.

Havnin var fyrst og fremst ein havn. Her lógu landsins pakkhús, og her lá handilin. Her komu skip og handlandi fólk árið runt, meðan tingið bert var samlað eina ferð um árið. Ikki minst umráðandi er, at um tað mundið, tá ið flest øll merkini eru rist í helluna, var tingið fyri langari tíð síðan flutt inn í eitt tinghús.

Merkini neyván úr víkingaöld

At tingið varð hildið í Tinganesi í víkingatíð og mið-öld, er eingin ivi um, men hvar á nesinum, tað var hildið, siga søguligu heimildirnar onki um. Í Føroyingasøgu stendur t.d. onki um, hvar í Havn Sigmundur uml. 997 tók orðið á tingi og eggjaði bóndum og høvdingum til at taka við kristnari trúgv. Men av tí, at vit hava staðarnavnið Tinganes og eisini Tinghelluna, sum hellan sunnan fyri Skansapakkhúsið verður rópt, hefur tingið verið staðbundið har.

Fornfrøðiligir grevstrar hava verið í øllum bygningum uttast á Tinganesi uttan Stokkastovuni. Her eru ongi merki sum tey, sum eru í helluni uttanfyri, og tað er enn eitt greitt prógv um, at merkini illa kunnu tíðarfestast longri aftur enn til tíðina, tá ið fyrstu bygningarnir vórðu bygdur á Tinganesi. Í øllum førum er trupult at grundgeva fyri, at merkini stava heilt afturi úr víkingaöld.

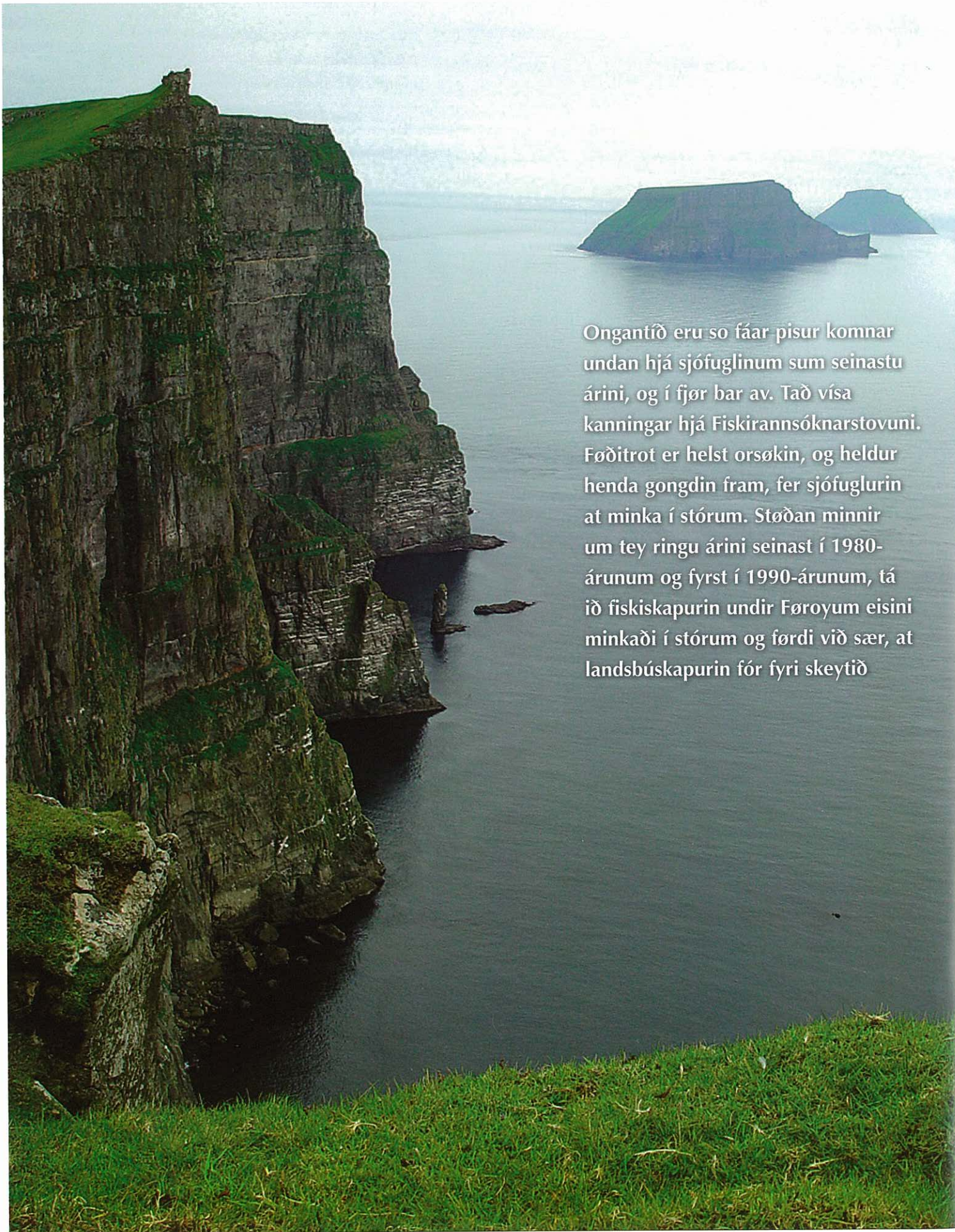
Kumpassrósar á Kompassberget á Storön í Svøríki.

HÁLENSKAR SLÓÐIR Í HAVN

Bæði frá søguligum og fornfrøðiligum keldum vita vit, at í 15-1600-talinum vóru nógv hálendsk skip her á leiðini og handlaðu, krokaðu ella bíðaðu eftir betri byri. Nøkur av skipunum gingu eisini burtur undir Føroyum, t. d. navnfra Walcheren, sum fórst á Skiphellu norðan fyri Kvívík í 1667. Bjargaðir gripir frá Walcheren og Westerbeck eru á nýggju framsýningini á Føroya Formminissavni. Nógvir gripir í Havn vísa eisini samskipti við hálendingar, t. d. er hesin mynturin, ið bleiv funnin í fornfrøðiligum grevstri í gamla prestagarðinum Reynagarði á Tinganesi í 1978. Í 2003 eydnaðist at greina myntin við röntgenavtøku. Á honum stendur TRAS/ISULA/NIA og árstalið 1628 ella 1629. Mynturin er ein *Duit* og kemur úr landslutinum Overijssel í Hálendi.

Johan Anton Winlander og Atle Skarsten hava verið virðismikil hjálp. Eg fari at takka teimum fyri loyvi at brúka myndir og greinir um líkandi viðurskipti í Noregi og Svøríki.

Ongantið eru so fáar pisur komnar undan hjá sjófuglinum sum seinastu árinu, og í fjør bar av. Tað vísa kanningar hjá Fiskirannsóknarstovuni. Føðitrot er helst orsøkin, og heldur henda gongdin fram, fer sjófuglurin at minka í stórum. Støðan minnir um tey ringu árinu seinast í 1980-árunum og fyrst í 1990-árunum, tá ið fiskiskapurin undir Føroyum eisini minkaði í stórum og førði við sær, at landsbúskapurin fór fyri skeytið

VARSKÓ:

Sjófuglurinn í minking

MYND BERGUR OLSEN

BERGUR OLSEN
berguro@frs.fo
www.frs.fo

Fuglafrøðingur
Fiskirannsóknarstovan

Samsvar ímillum sjófugl og fisk

Það er náttúrligt, at tá ið tað gongur illa hjá sjófugli, stendur heldur ikki væl til hjá fiski, tí føðin er í stóran mun tann sama. Nebbasildin er grundarlagið hjá teimum flestu, og tá ið lítið er til av nebbasild, ávirkar tað bæði fugl og fisk.

Munandi lættari er tó at fylgja við, hvussu fuglurinn trívist, tí vit síggja fuglin. Eitt tað besta dømið eru fuglavað, sum er heitið á flokki av sjófuglum, sum veiðir. Hesir flokkar síggjast og hoyrast langa leið. Serliga eru tað tær hvítu riturnar, sum síggjast og hoyrast, men eisini havhestar og súlur eru lættar at fáa eyga á.

Tá ið tú kemur nærri fuglavaðnum, koma eisini veiðandi lomvigar, lundar og álkur til sjóndar. Tey góðu sumrini eru hesi fuglavað at síggja dagliga t.d. í Skúvoyarfirði, har tey fara rekandi við streyminum, men seinastu árin hava bert fá vað verið at sæð, og tey hava bara verið uppi í stutta tíð.

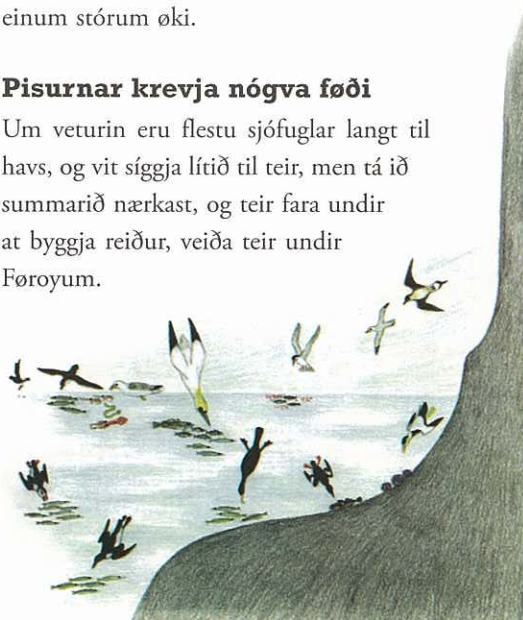
Sjófuglurinn skjótari ávirkaður enn fiskurinn

Sjófuglur ávirkast nóg skjótari av broytingum í vistskipanini enn fiskur, og fuglurinn gevur tí eina

skjótari ábending um støðuna í vistskipanini. Fuglur livir bert fáar dagar uttan føði, meðan fiskur klárar seg í mánaðir. Hetta kemst m.a. av, at fuglur skal hava orku til at halda seg heitan. Fuglurinn roynir tí altíð at vera har, sum nógv føði er, og tað dugir hann væl. Teir síggja sera væl og flúgva meira enn 50 kilometrar um tíman, so tað er skjótt at leita á einum stórum øki.

Pisurnar krevja nógva føði

Um veturin eru flestu sjófuglar langt til havs, og vit síggja lítið til teir, men tá ið summarið nærkast, og teir fara undir at byggja reiður, veiða teir undir Føroyum.

TEKNING ASTRID ANDREASSEN

Evnini at fáa fatur á føðini eru ymisk. Ternan og ritan kunnu ikki kava og fáa tí bara fatur á føðini, sum er heilt uppi undir vatnskeppuni. Lomvigi og lundi kunnu harafturímóti kava niður á einar 50-100 metrar, og tí hava teir eitt størri føðigrundarlag.

Tá ið pisurnar eru útkomnar, er umráðandi, at nóg nógv føði er her á leið, tí tá er mark fyri, hvussu langt fuglarnir kunnu fara eftir føði. Markið er tó sera ymiskt fyri tey ymsu fuglasløgini. Ternurnar fara t.d. bara nakrar fáar kilometrar eftir føði til ungarnar, meðan súlur kunnu fara fleiri 100 kilometrar.

Teir gomlu hava tá úr at gera við at bera pisunum mat. Helst skal tað vera feitur fiskur og so passaliga

stórir, at ikki er neyðugt at flúgva ov ofta. Er ikki nóg nógv av føði, doyggja pisurnar skjótt, tí gamli fuglurin er so vordin, at hann fyrst syrgir fyri sær sjálvum, og so koma pisurnar í aðru røð.

Ongin ternupisa komin undan í trý ár

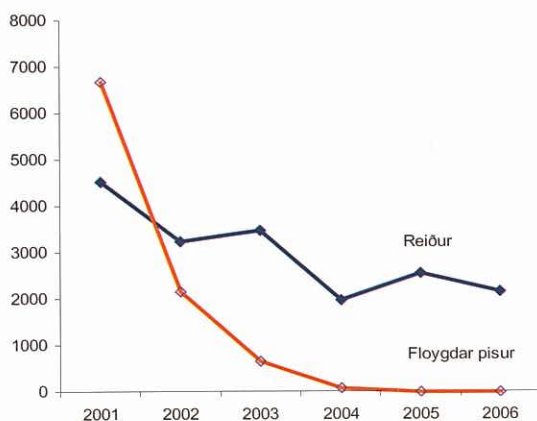
Ternan verður fyrst ávirkað av føðitroti. Hon fer ikki langt eftir føði, og hon fær bara stoytt seg eitt sindur niður í sjógvin. Eru nebbasildirnar ella murtarnir ikki uppi undir vatnskorpuni, fær hon ikki fatur á teimum, og endin verður, at pisurnar doyggja í hungri.

Seinastu trý árin er at kalla ongin ternupisa komin undan í teimum meira enn 60 ternubølunum í Føroyum.

Ongin ritupisa komin undan í trý ár

Rættiliga lætt er at fylgja við gongdini hjá ritunum, tí tær byggja sær reiður, sum síggjast væl í berginum.

1. MYND. Í 2001 komu 6.800 ritupisur undan í Høvdanum í Skúvoy, men seinastu trý árin er ongin ritupisa komin undan, og støðan hevur verið líka vánalig um alt landið.

MYND BERGUR OLSEN

MYND BERGUR OLSEN

Tey ringu árinum ávirkar fœðitrotið riturnar, longu meðan tær byggja, so reiðrini verða smærri, og summar ritur verpa als ikki.

„Eingin ritupisa floygd úr Høvdanum seinastu trý árinum“

Riturnar verpa tvey egg, og tã ið pisurnar eru útkomnar, síggjast tær skjótt í reiðrunum. Um ólav-søkutið, tã ið rituungarnir eru um at verða floygdur, verður talt, hvussu nógvir koma undan fyri hvørt reiður.

Tað hava verið stór sveiggj í, hvussu nógv er komið undan hjã ritunum, men seinastu árinum hava verið tey ringastu síðani Fiskirannsóknarstovan í 1988 fór undir at telja rituungar í Høvdanum í Skúvoy. Á 1.

mynd sæst, at 2001 var eitt gott ár hjã ritunum, tí tã komu 6.800 pisur undan í Høvdanum í Skúvoy, men seinastu trý árinum er ongin ritupisa komin undan, og stœðan hevur verið líka vãnalig um alt landið.

Ritan fær ikki kavað, men av tí at hon ber fœðina í kjósinum, kann hon bera nógvur smáar fiskar samtundis, og hon kann eisini bera krill og annað smátt djóraæti til pisurnar. Ritan hevur tí ein fyrimum fram um ternuna, men kortini hevur ikki eydnast henni at finna nógv fœði til pisurnar hesi seinastu árinum.

Lítið til av lunda

Lundin tekur ta nebbasildina, sum er gýtt um várið, og tí verður henda nebbasildin ofta nevnd lundasild. Tã ið summarið er komið, og pisurnar koma út, er nebbasildin vaksin til passaliga stœdd, einar 5-8 cm. Er tã ov lítið til av nebbasild, er svangligt hjã

MYND BERGUR OLSEN

„Heldur gongdin fram, fer sjófuglurin at minka í stórum“

Nebbasild verður eisini nevnd lundasild og lomvigasild, av tí at lundin og lomviga bera nebbasild til pisurnar. Lundin ber nebbasild, sum er hálvtt ára gomul, meðan lomvigi ber nebbasild, sum er hálvtt annað ár og eldri.

pisunum. Hvíttingsbróðir og annað yngul verður tá eisini tikið, men henda føðin fitar ikki líka nóg sum nebbasildin.

Seinast í 1980-árunum og fyrst í 1990-árunum doyðu nógvar lundapisur í svongd, og tað sama hevur verið at sæð seinastu

árini. Óvanliga lítið hevur eisini verið at fingið á fleyg hesi árin, og í 2006 fingur skúvoyingar bara 107 lundar.

Lomvigi

Talið á lomviga í Høvdanum í Skúvoy er minkað síðani seinast í 1950-árunum. Talið var lægst í 1990, og so var ein framgongd til 2000. Síðani er talið aftur minkað sum hjá flest øðrum sjófuglum. (2. mynd).

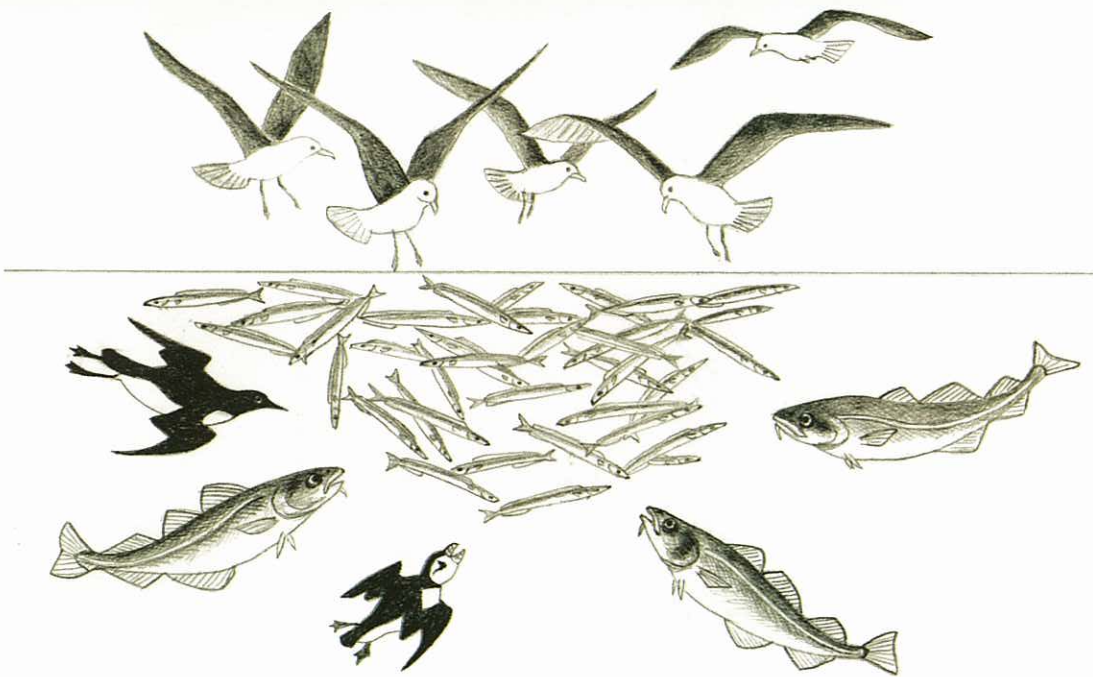
Lítið av lomviga varp í 2006, so skúvoyingar fóru ikki at ræna, hóast teir høvdu søkt um loyvi. Sandoyingar royndu eitt sig í Lonini, har teir plaga at fáa um 200 egg, men teir fingur bert 10 egg, og góvust so við ræningini.

Æðrir sjófuglar eisini trupult við at finna føði

Sjálvt havhesturin, sum hevur verið í vøkstri, síðani hann fór at eiga í Føroyum fyri nærum 200 árum síðani, hevur havt trupult við at finna nóg nógva føði til ungan, og lírarnir vóru sera seinir í ár. Eitt av heimsins størstu drunnhvítabølum er í Urðini í Nólsoy, men lítið hevur verið at hoyrt til ungarnar, og færri nýfloygdur drunnhvítar hava verið at sæð.

Broytingar í vistskipanini

Stóru broytingarnar í sjófuglinum eru týðilig tekn um, at broytingar eru farnar fram í vistskipanini í

havinum. Um henda gongd heldur fram í nógv ár afturat, fer sjófuglurin at minka í stórum. Tí verður spennandi at síggja, hvussu fer at gangast í summer. Stór sveiggj hava verið í sjófuglastovninum áður, og tí fer vónandi skjótt at ganga upp aftur. Hvussu fiskurin hevur klárað seg, fer at vísa seg í veiðihagtolum og landsbúskapinum.

Góðu sumrini eru fylgivað dagliga at síggja.

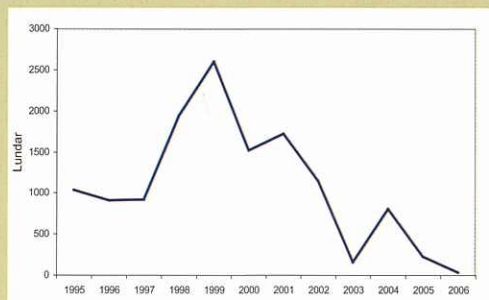
2. MYND. Talið á lomviga í Høvdanum í Skúvoy er minkað síðani seinast í 1950-árunum. Talið var lægst í 1990, og so var ein framgongd til 2000. Síðani er talið aftur minkað.

Skúvoyingar ongantíð fingið so lítið av lunda

Ongantíð hava skúvoyingar fingið so lítið av lunda sum hesi seinastu árin. Í 1920-árunum fleygaðu teir um 45.000 lundar, men seinasta summer var veiðan bert 107 lundar.

Fleygingarmenninir lata 1/3 í landparti til jarðeigararnar. Um teir fáa færri enn 30 lundar, verður tó onki latið í landpart. Landparturin verður lagdur í Lundabýtið, sum er mitt í bygdini, og her verður hann býttur millum teir fimm hagarnar eftir markatalinum. Meinhard Hentze tekur sær av at býta landpartin, og hann hevur síðani 1995 skrivað niður, hvussu nógv hevur verið latið í landparti. Hesi tøl vísa, at seinastu árin hava verið stak vánalig. (3. mynd). Meinhard gavst at fleyga fyri nøkrum árum síðani, tá ið synirnar tóku yvir, men lítið hevur verið at fáa.

Fyrr fingi allir, sum vóru á fleyg, ein hampiligan fong, men nú er tað bara í teimum bestu sessunum, nakað verður fingið. Vanliga byrjar fleygingartíðin tíðliga í juli, men í fjør fingi skúvoyingar ikki fyrstu lundarnar fyrr enn 26. juli, og bert tveir dagar fingi teir meira enn 30 lundar. Tilsamans var landparturin bert 30 lundar, og tað er ikki hent áður, so støðan er sera døpur, heldur Meinhard Hentze.

3. MYND. Landpartur av fleygaðum lunda, sum er latin í Skúvoy 1995-2006. Ein triðingur av veiðini verður latin í landparti.

Michael, høvuðseingilin, í stríði við ein falnan eingil, møguliga Satan sjálfan. Michael er kendur úr Dánjalsbók og Opinberingini í Bíbliuni, í báðum førum í stríði við Antikrist ella „Drekan“.

Michael er saman við Rafael og Gabriel kendasti høvuðseingilin, og hann hevur ein týðandi leiklut í Paradise Lost.

Michael er verndareingil hjá Ísrael. Ein søgn sigur, at tá ið rómverjar søktu at templinum í Jerusalem í árinum 70, hoyrdist rødd Michaels siga: „Lat okkum fara hiðani!“, og ein ósjónligur herur hoyrdist fara úr templinum. Okkara Mikkjalsmessa ber navn hansara. Málningur eftir kenda Raphael (1483-1521), hvørs føðinavn var Raphael Sanzio, ið merkir Santa Rafael, annar av hinum báðum høvuðseingilunum.

Sjóvarbóndin gloppaði dyr til heimsbókmentir á føroyskum

Jens Christian Djurhuus, sjóvarbóndin, var hin fyrsti, ið gav føroyingum atgongd til heimsbókmentir á føroyskum máli. Við kvæðinum *Púka Ljómunum* vórðu føroysku dyrnar inn til heimsbókmentirnar latnar upp. Talan er um ein klassikara innan renessansubókmentir, nevnliga *Paradise Lost* eftir John Milton.

SÓLFINN HANSEN
solfinnh@setur.fo
www.setur.fo

Ph.D.-studentur
Føroyamálsdeildin

Umleið um aldaskiftið til 19. öld yrkir Jens Christian Djurhuus, bóndi við Sjógv í Kollafirði, eitt stutt kvæði við óregluligum ørindisbygnaði. Kvæðið ber heitið *Púka Ljómunur* og snýr seg um átrúnaðarlaga sermerkta stríðið millum tað ónda og góða. Tað sermerkta við hesum kvæði er, at tað – umvegis eina danska umseting – er ein føroysk útseting av einum av teimum heilt stóru klassikarunum innan renessansubókmentir, nevnliga *Paradise Lost* eftir John Milton.

Paradise Lost

Áðrenn alheimurin, jørðin og menniskjan funnust, varð Satan kastaður úr Himmiríki fyri eina roynd at gera uppreistur ímóti Guði saman við øðrum einglum. Hendan útstoyting umfataði bæði Satan og hansara „høgru hond“ ella næstamann, Beelzebub,

umframt seinni gudar úr bæði egyptiskari, fóníkiskari, apokryfiskari og assýriskari gudalæru. Millum útstoyttu einglarnar funnast m.a. Osiris og Isis, ávikavist kall- og kvenngudurin fyri frukt bæri í

„Sjóvarbóndin yrkti *Púka Ljómunum* í eini tíð uttan føroyskt skriftmál“

egyptiskari gudalæru, og Astarte, fóníkiska gudinnan fyri frukt bæri. Uppreistrareinglarnir, ið verða skipaðir í klassisku miðaldarligu sløginu av einglum; serafar, kerubar, erkaeinglar og vanligar einglar, tó at Milton sýnist hava sæð burtur frá hesum sum eina stiga-skipan, verða útstoyttir til ein eldsjógv í Kaos, ið ikki gevur nakað ljós frá sær. Við loyvi frá Guði

Rafael greiðir Adam og Evu frá, hvussu heimurin og tey sjálvi vórðu til. Frammanundan hevði hann greitt teimum frá um stríðið ímillum tað góða og tað ónda í Himmiriki.

megnar Satan at lyfta høvur sítt og saman við Beelzebub at vekja hinar falnu einglarnar, ið finnast í milliónatali. Seinni fáa vit at vita, at talan er um ein triðing av øllum einglunum í himlinum, ið hava vent sær ímóti Guði, og at talan hevur verið um eitt veruligt kríggj. Satan, ið verður lýstur sum ein, ið hevur orðið í sínum valdi, megnar at kveikja vón hjá hinum, og saman byggja teir Pandemonium, ein bygning til heiðurs fyri Satan.

Soleiðis byrjar Paradise Lost, eitt 11.000 reglur langt kvæði hjá John Milton frá 1667.

Verkið hjá Milton er sermerkt á tann hátt, at tað sameinir eina røð av átrúnaðarligum greinum og gudalærum, og eyðsýnt er, at hann hevur ein víðfevandi kunnleika til klassisku bókmentirnar. Í Sættu Bók, ið er frágreiðingin hjá Rafaeli fyri Adami um orrustuna, ger Sonur Guðs seg út til stríð eins og Akilleus í Illiaduni – og kann hetta móguliga tæna sum frágreiðing til væntanirnar hjá jødunum um ein krígsgud sum tann komandi Messias. Orrustan millum Guðs Son og falnu einglarnar er eisini vordin samanborin við stríðið hjá Zeus ímóti titanunum. Í Triðju Bók er Satan í Limbo, katólsku

„millumtilveruni“ ímillum Himmal og Helviti. Ivasamt er, um Milton sjálvur tók undir við heliosentrisku heimsmyndini hjá Galilei, men í Paradise Lost er tað í hvussu er jørðin, ið er í miðjuni av alheiminum, millum himmal og helviti, men kortini er Jørðin kúluskapað og ikki fløt, sum hon annars var í miðaldarligari kirkjulæru.

Søgugongdin í stuttum

Eftir útstoytingina fær Beelzebub frænir av manni („Man“) ella menniskjanum, nakað nýtt, ið Guð hevur skapt, og skjýtur upp, at falnu einglarnir skulu kanna hetta nærri og móguliga umvenda menniskjað til egnan fyrimun. Aðrir av einglunum eru ósamdir; onkur ynskir opið kríggj við Guð, aðrir at teir skulu halda seg í Kaos í friði og náðum. Satan velur hendan millumvegin, ið Beelzebub skjýtur upp, og fer at leita eftir menniskjanum. Á vegnum mótir hann personifiseringum av Synd, Deyða, Kaos, Nátt og Náttúru og megnar at fáa hjálp og stuðul frá øllum

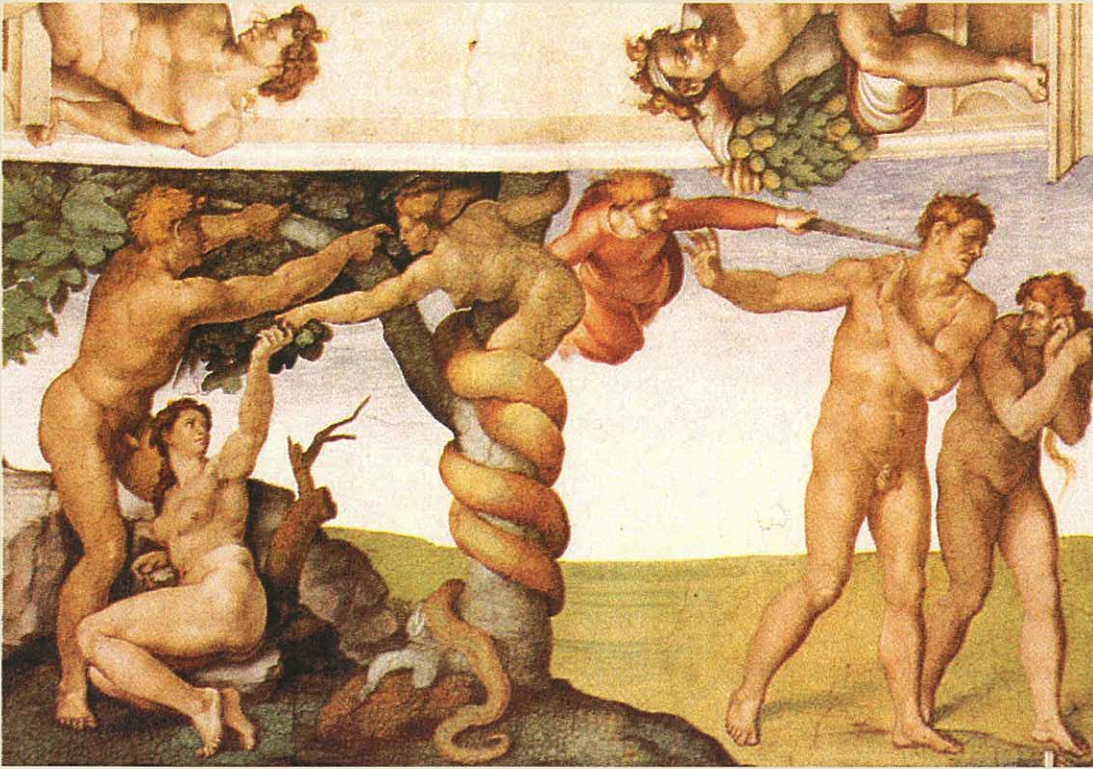
hesum. Synd og Deyði eru komin av Satani sjálvum; Synd er eitt kvensskapilsi, hálvtt kvinna, hálvtt slanga, og er sprottin úr pannuni hjá Satani. Satan og Synd hava saman fingið Deyða, eitt kallskapilsi, og kvæðið leggur dent á, at hann er gitin í blóðskemd.

Eftir at hava eygleitt fyrstu menniskjuni á jørðini í sjei dagar, millum annað úr Limbo og Lívsins Træi, fær Satan sær sæti í teirri annars óseku slanguni. Frammanundan hevði hann eygleitt menniskjuni og hevði hoyrt formaningina frá Guði til Adam um ikki at eta av Kunnleikans Træi. Guð, Sonur Guðs (hann verður ikki nevndur Jesus ella Kristus áðrenn fall menniskjunnar) og erkaeingilin Rafael hava hinvegin eisini fylgt við í, hvussu Satan hevur ferðast, og avgjørt verður, at Rafael skal fortelja Adami um kríggjð í himli og at ávara hann ímóti falnu einglunum og teirra svikaráðum.

Bæði áheitanin frá Guði um ikki at eta av Kunnleikans Træi og ávaringarnar frá Rafael verða givnar Adami. Hóast Rafael etur saman við teimum báðum, meðan hann greiðir frá, so er Eva ofta fráverandi og gevur ikki orðunum eins stóran ans sum Adam, og tað tykist eisini, sum um bæði Guð og Rafael

„Við Púka Ljómunum fingið føroyingar fyrstu ferð heimsbókmentir á føroyskum“

halda tað vera nóg mikið at greiða Adami frá hesum viðurskiftunum. Satan ger sær dælt av hesum, og velur sær Evu sum offur. Hann fer fram fyri hana sum slanga, ið smikrar hana við at siga henni, at hon er vøkur sum ein eingil og ein gudinna. Hon er ovfarin av, at slangan dugir at tosa, og slangan sigur, at tað er við at hava etið av Kunnleikans Træi, at tað ber til. Eftir at hava kjakast um tað eina løtu, megnar slangan at sannføra Evu um at fáa sær at eta frá trænum og sleppur sær síðani burtur. Tá Adam kemur fram til Evu, tykist hon øðrvísi og rúsað. Hon hevur gjørt av, at um hon fer at doyggja fyri at hava fingið sær av trænum, so ynskir hon ikki, at Adam skal fáa eina nýggja Evu; heldur skal hann doyggja saman við sær. Hon fær eisini sannført Adam at fáa sær av trænum, men tað er ikki tann lokkandi Eva, ið er at finna í bíblisku útsetingini, ið Milton lýsir, men ein Eva í einum offurleikluti, ið fær Adam at fylgja sær, tí tey eru hjálparleys hvørtuttan annað. Tað er ikki vegna uppreistur ímóti Guði, ella lokkandi

talum frá Evu, at Adam velur at fáa sær av trænum, men av tí at hann vegna kærleika sín til Evu vil hava lut í hennara lagnu. Menniskjan er ein, maður og kvinna eru eitt. Eftir at hava fingið sær av trænum, hvørvur allur ósekleiki, og tey fremja ta fyrstu syndina saman.

Tá ið Guð fær frænir av hesum, ætlar hann í fyrsta umfari at drepa tey bæði. Sonur Guðs og erkaeingilin Mikael megna tó at blíðka hann. Guðs Sonur verður noyddur at átaka sær deyðarevsingina fyri tey, og kortini skulu tey ikki sleppa snikkaleys; Guðs Sonur verður eisini sendur til teirra at kunngera teimum teirra dóm. Tey fáa at vita, at tey ikki fara at liva ævigt, at Eva skal eiga børn við pínu, og at Adam skal arbeiða hart fyri sítt dagliga breyð. Bæði umhugsa at velja deyðan í staðin, men tað vil Guð ikki loyva. Mikael fær til uppgávu at kunngera teirra nýggja lív. Hann fortelur teimum, at teirra nýggja lív fer at innihalda bæði gleðir og sorgir, og lættir tað nakað um hjá teimum. Hann fortelur teimum eisini um alla bíbliusøguna, um Nóa, Abraham, Jósef í Egyptalandi, krossfestingina og uppreisnina og eisini um seinnu komuna hjá Messias, ið skal fáa alt í rættlag aftur, og birtir harvið vón hjá Adami at halda áfram við at liva. Eisini fær Mikael Adam at innsígga, at sjálmorð ella at nokta at føra ættina víðari hevði

verið at latið Satan vundið. Menniskjan varð skapt fyri at fylla út fyri falnu einglarnar og fáa boð um at margfalda seg á foldum og gerast fjølment í tali. Aftur her er tað bert Adam, ið erkaeingilin talar við; hann fær Evu at fella í djúpan svøvn fyrst og fer við Adami upp á eitt høgt fjall at greiða honum frá um framtíðina. Til endans førir hann tey bæði út úr Paradísi, ígjøgnum landið hjá Kerubunum, ið skulu standa á varðhaldi við inngongdina og forða allari atgongd í framtíðini, inntil seinnu komuna hjá Guðs Soni.

Í millumbilinum er Satan komin aftur til Kaos. Hann sendir Synd og Deyða til Jarðar at stýra jørðini, inntil hann ein dag sjálvur skal koma at valda saman við teimum. Framkomin til Paradís góðtekur Guð tey bæði sum revsing av menniskjunum, og Synd áleggur Deyða at fara í holt við alt livandi. Deyði fer fyrst eftir plantunum, síðani djórunum og seinast menniskjunum; tey skulu liva longst og harvið uppliva deyðan hjá hinum verunum. Djórinu venda sær ímóti hvørjum øðrum og eta hvønn annan. Guð sjálvur fær Sólina (sic!) at flyta seg og broytir hallið hjá jørðini soleiðis, at veðrið og árstíðirnar broyta seg. Afturkomin til Pandemonium sær Satan, at allir hinir falnu einglarnir enn hann sjálvur, nú nevndir devlar, eru avskepladir og uppliva stóra pínu av Guðs

Jens Christian Djurhuus (1773-1853) varð føddur 21. august 1773 á Nesi í Eysturoy. Í 1797 giftist hann Jóhonnuni Mariu Jensdóttir, dóttir Jens Didriksen í Kollafirði, og gjørdist bóndi við Sjógv í Kollafirði. Tí fekk hann víðurnevnið Sjóvarbóndin. Sjóvarbóndin hevur givið okkum kvæði sum Ormin langa, Grettirs kvæði, Sigmunds kvæði yngra og Leiv Øssurson millum onnur, umframt táttin Leirvíks-Páll. Sjóvarbóndin valdi sær serliga evni úr norrønum fornsögum, eitt nú Føroyingasøgu og Heimskringlu, at yrkja úr. Púka ljómur man tó vera eitt tað mest sermerkta avrik hansara, hóast tað ikki er tað kendasta millum manna.

revsing. Fruktirnar, ið teir hava livað av, eru vorðnar til øsku, og Satan hevur ikki nóg mikið av valdi til at hertaka jørðina, sum hann annars hevði ætlað.

Púka Ljómur

Á føroyskum hava vit Púka Ljómur eftir Sjóvarbóndan, ein útgáva, ið er gjørd eftir Johan Heinrich Schønheyders (1744-1831) umseting frá 1790, og sum nevnist Det tabte Paradiis. Schønheyder var tann fyrsti at umseta Paradise Lost úr upprunamálinum, og umsetti hann somuleiðis Paradise Regained tvey ár seinni. Talan er um eina enduryrking ella pastisju í stytum sniði; nærur ein „samandrát“ av Paradise Lost.

„Vísur við katólskum innihaldi vórðu tilvitað valdar frá av pietistiska Svend Grundtvig“

Sjóvarbóndin yrkir hetta í eini tíð uttan nakað veruligt føroyskt skriftmál, og har kynstrið at duga at skriva ikki hevur verið hvørs mans føri. Púka Ljómur teljast, saman við millum annað Orrustuni við Heiðabý (CCF 234) og Grettirs kvæði (CCF 222), millum tey heilt fáu kvæðini í Føroya kvæði, ið hava ein kendan høvund. Hini bæði nevndu er sannlíkt, at Jákup Nolsøe hevur yrkt. Jákup Nolsøe, bróður Poul Nolsøe ella Nólsoyar-Páll og handilsforvaltari í Tórshavn, dugdi at lesa og skriva og var kvæðakønur. Hann helt javnan „højtælæsningsaftener“ heima hjá sær sjálvum, har lisið varð burtur úr teimum íslensku søgnunum. Jákup Nolsøe hevur ivaleyst verið ávirkaður av tí norðurlenska rákinum, ið tók seg upp í 17. og 18. øld saman við teirri spírandi tjóðskaparkensluni, og hansara áhugi fyri íslensku søgnunum kann væl hava verið við til at ávirkað hann at framleitt líknandi skaldskap sjálvur. Mett verður, at hann, við íblástri úr hesum sagnum, hevur yrkt Grettirs kvæði, ið er tikið við í CCF sum nr. 222. Hetta er bert ein meting, men er hon sannlík; Grettirs kvæði finst ikki í øðrum uppskriftum enn hesari, ið stavar úr Koltursbók. Orrusta við Heiðabý er at finna í Liederbuch hjá Cristiane Caroline Nolsøe, ið var abbadóttir Jákup Nolsøes, og dagfest 1845. Púka Ljómur eru yrktar við sama yrkingarsniði sum íslensku Ljómurnar, ið móguliga eisini hava ein kendan yrkjara, nevnliga seinasta

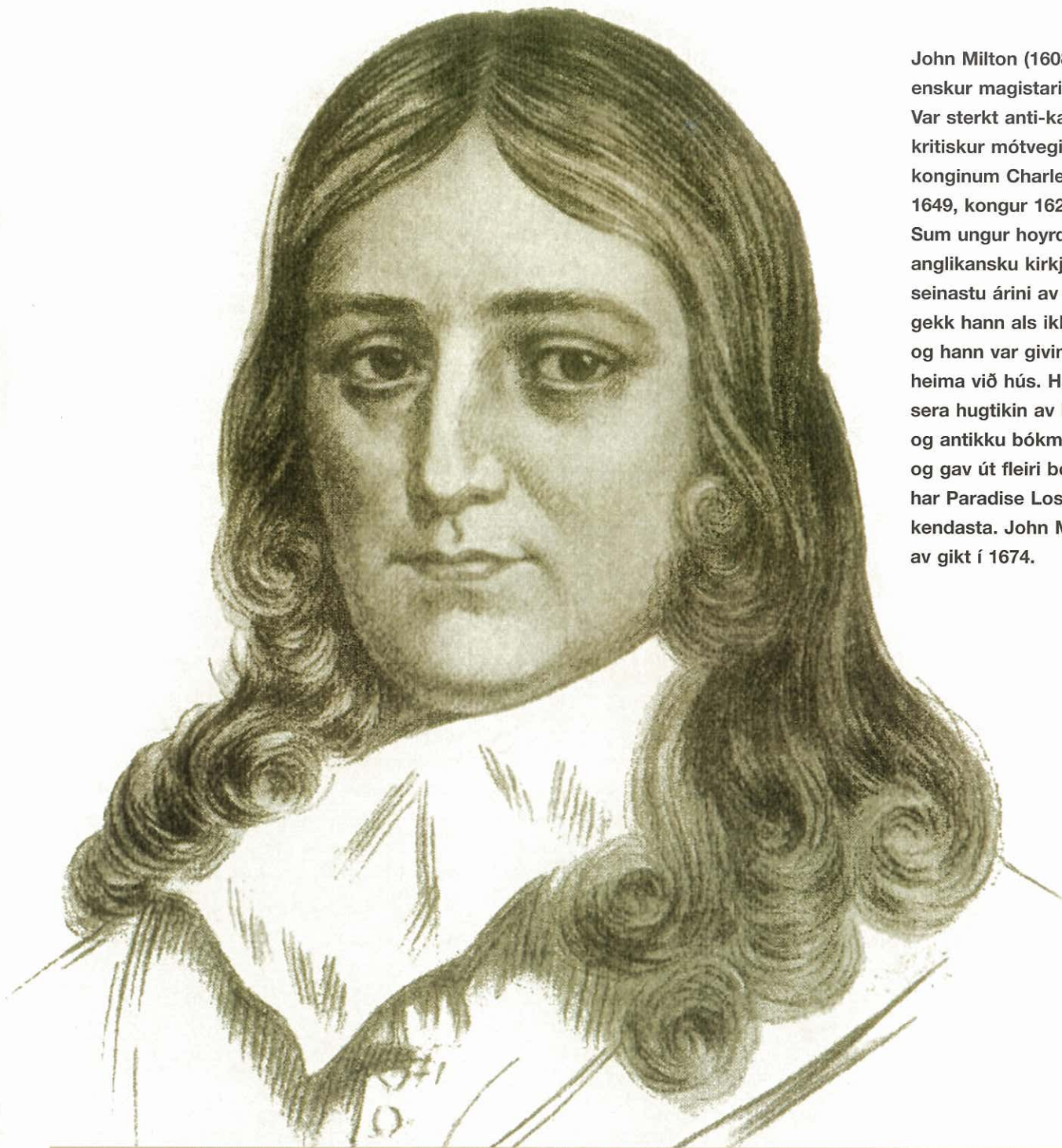
katólska biskupin í Íslandi, Jón Arason, og haðani er titulin ivaleyst eisini íblástur. Føroyska kvæðið er 57 ørindi við 10 ørindisreglum í hvørjum, og er býtt í tveir tættir, við 18 ørindum í fyrra táttinum og 39 ørindum í seinna. Kvæðið er uttan niðurlag, og heitið merkir „djevklangur“. Sigast kann ikki við vissu, um dansað hevur verið til hetta kvæðið. Sambært Jørgen Bloch vórðu ávísar vísur við katólskum innihaldi tilvitað valdar frá av tí pietistiska Svend Grundtvig, ið ikki ynskti tær fevndar av Føroya kvæði. Eftir deyða Grundtvigs velur Bloch at taka hesar vísur við kortini.

Sjóvarbóndin innleiðir kvæðið við at sýna viðurkenning til upprunahøvundan: „Frá Bretlandi hoyrdist songur / slíkt hoyrdist ikki longur“ og vísir her uttan iva til heimstað Miltons. Eisini heitið er ein viðurkenning; hugsandi er, at Sjóvarbóndin hevur valt heitið Púka Ljómur fyri at varðveita byrjanarstavrinar P og L, sum í Paradise Lost. Sjálv kvæðið leggur stóran dent á byrjanina av Paradise Lost; nevnliga, hvussu Satan vaknar og leggur hevdarráð saman við hinum fálnu einglunum, eygleiðir fyrstu menniskjuni, stríðist við einglarnar og villeiðir menniskjuna. Men einki verður gjørt burturúr útvisingini úr Paradísi. Næstseinasta ørindið nevnið fall Ádams í fimm reglum, og restin av kvæðinum er prís til Guðs náði.

Sjóvarbóndin hevur havt ein heilt óvanliga stóran kunnleika til bókmentir fyri sína samtid. Í útlensku akademisku umhvørvunum um aldaskiftið millum 18. og 19. øld, ið tá vóru í vøkstri, var ein økjandi áhugi fyri fornu norrønu bókmentunum, og eisini Sjóvarbóndin hevði hendan áhuga. Hann hevur havt hollan kunnleika til Heimskringlu og Føroyingasøgu, ið kanska ikki hevur verið heilt óvanligur. Sum Hammershaimb tekur til orðanna:

Den gamle bonde Jens Christian Djurhuus i Kollafirði har efter sagaerne digtet mange kvæder, som have gjort megen lykke og synges overalt med lyst, da sproget i dem er rent og de ere godt holdte i den gamle stil; især må mærkes hans kvad om Olaf Tryggvason eller slaget ved Svolder, Sigmunds og Leifs kvæder og hans bearbejdelse af Miltons tabte paradís med en sjælden versbygning.

Hinvegin er hansara kunnleiki til enska kvæðið nærur óhoyrdur í samtidarinnar Føroyum. Við Púka Ljómum fingur føroyingar fyri fyrstu ferð heimsbókmentir á føroyskum.

John Milton (1608-1674), enskur magistari og yrkjari. Var sterkt anti-katólskur og kritiskur móttvegis enska konginum Charles I (1600-1649, kongur 1625-1649). Sum ungur hoyrði hann til anglikansku kirkjuna, men seinastu árinu av lívi sínum gekk hann als ikki í kirkju, og hann var givin við at biðja heima við hús. Hann var sera hugtikin av klassisku og antikku bókmentunum og gav út fleiri bókaverk, har *Paradise Lost* er tað kendasta. John Milton doyði av gikt í 1674.

NAKRAR KELDUR:

Chesnutt, Michael & Larsen, Kaj: Chesnutt, Michael og Larsen, Kaj: *Føroya kvæði, Corpus Carminum Færoensium*, bd. VII. History, Manuscripts, Indexes. a Sv. Grundtvig et J. Bloch comparatum. Universitets-Jubilæets Danske Samfunds skriftserie. C. A. Reitzels forlag, Keymannahavn 1996.

Djurhuus, Jens Christian: *Púka Ljómur*. CCF 221 I-II. Í handriti á Føroya Landsbókasavni.

Hammershaimb, V. U.: *Meddelelser fra en Rejse på Færøerne i 1847-48*. Antiquarisk Tidsskrift, udgivet af Det kongelige nordiske

Oldskrift-Selskab. Keymannahavn 1847-1848.

Milton, John: *Paradise Lost*. 1667.

Potter, Lois: *A Preface to Milton*. Revised edition, Longman Group Limited, New York 1986.

Schønheyder, Joh. Henr.: *Det tabte Paradiis*. Et episk Digt af John Milton. Keymannahavn 1790.

Weyhe, Eivind: John Milton på færøsk dialekt. Reinhammar, Máj: *Nordiska dialektstudier*. Språk och Folkemnesinstitutet, Uppsala Universitet 1997, s. 313-323.

UMMÆLI:

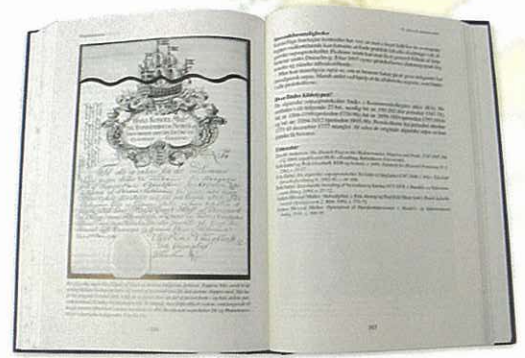
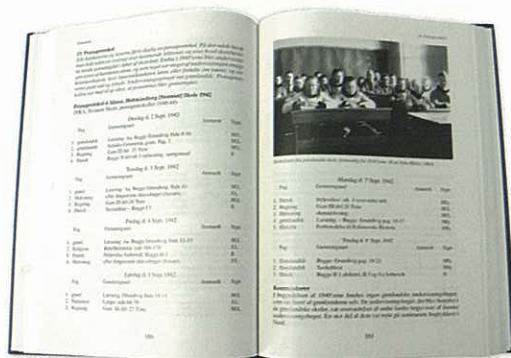
Nordatlanten og Troperne

Forvaltningshistoriske kilder fra Færøerne, Grønland, Island og Tropekolonierne.

Elin Súsanna Jacobsen
elinsj@setur.fo
www.setur.fo

Lektari í søgu
Søgu- og Samfelagsdeildin

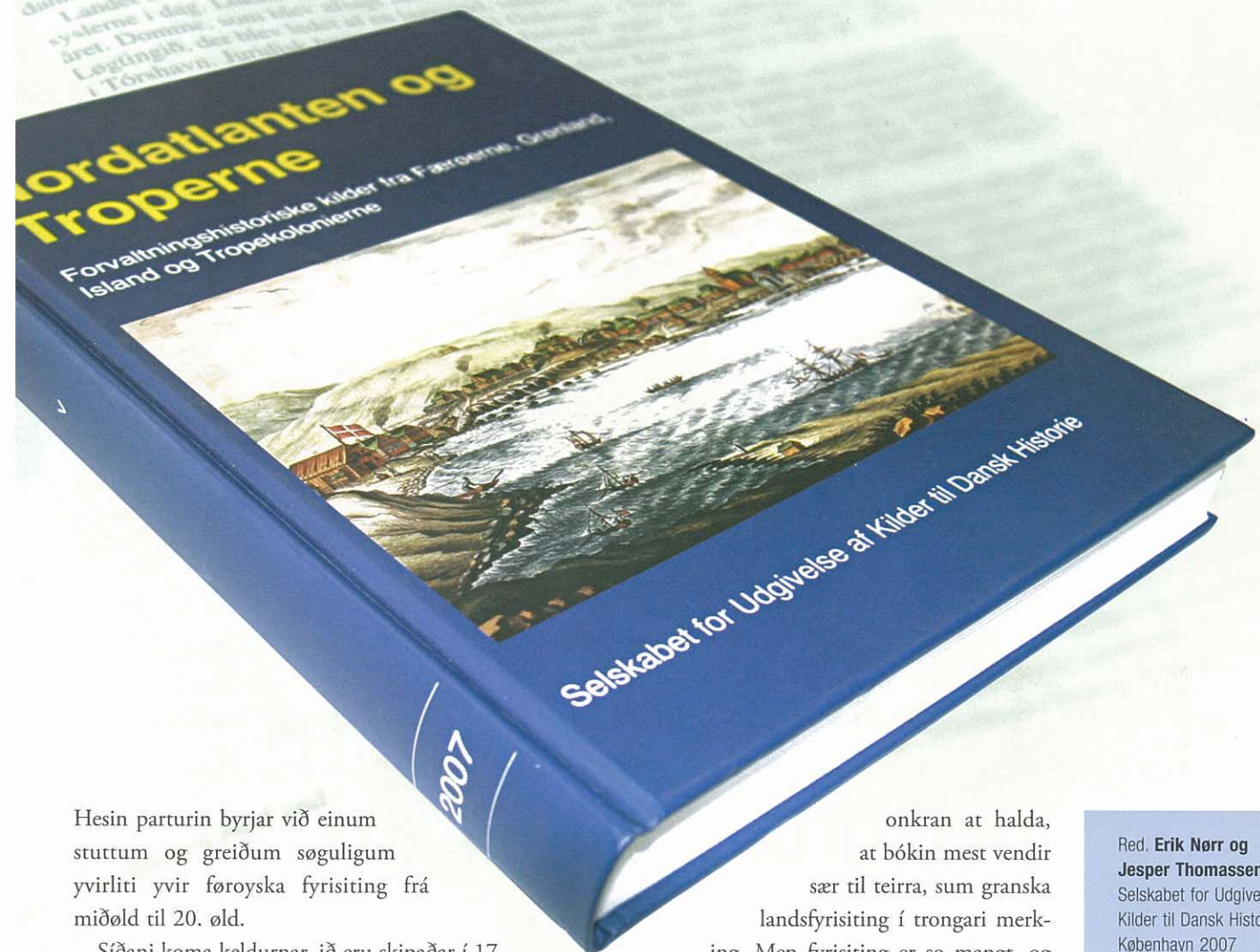

Í vár kom út bókin „Nordatlanten og Troperne. Forvaltningshistoriske kilder fra Færøerne, Grønland, Island og Tropekolonierne“. Tað er fimta og seinasta bind av bókaverkinum „Kilder til dansk forvaltningshistorie“, sum Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie hevur staðið fyri. Høvundar til hetta bindið eru skjalavørðar úr Føroyum, Grønlandi, Íslandi og Danmark.

Sum tittulinn sigur, er hetta eitt keldusavn og ikki ein samhangandi fyrisitingarsøga. Endamálið er at geva lesarum eina hilling á, hvussu umfangandi

tilfarið er, ið er til skjals viðvíkjandi fyrisiting gjøgnum tíðirnar, lýst við dómum um keldusløg. Bókin er ætlað sum ein handbók hjá øllum, sum fáast við fyrisitingarsøgu frá miðöld og fram til 1970, og leiðbeiningar eru um, hvørji skjalasøvn goyma ymisk sløg av søguligum skjølum o.ø. tilfari. Hvat Føroyum viðvíkir eru týðningarmestu søvnini at finna á Føroya Landsskjalasavni, Ríkisskjalasavninum o.ø. donskum søvnum, og frá eldri tíð eisini í norskrum søvnum.

Undirritaða hevur ikki havt høvi at síggja alla bókina, men bert tann partin, sum viðvíkir Føroyum.

Hesin parturin byrjar við einum stuttum og greiðum søguligum yvirliti yvir føroyska fyrisiting frá miðöld til 20. öld.

Síðani koma keldurnar, ið eru skipaðar í 17 bólkur. Hvør bólkur er skipaður eftir sama leisti:

1. ein lýsing av kelduni í fyrisitingarsøguligum høpi,
2. endurgeving av kelduteksti, 3. viðmerkingar, t.d. orðalýsingar, 4. tilvísing til viðkomandi lógargrundarlag, 5. hvat keldan kann nýtast til, 6. nærri upplýsingar um, hvar keldan er goymd (í hvørjum stovnsarkivi á viðkomandi skjalasavni) og 7. bókmentir.

Millum tey úrvaldu keldusløgini kunnu nevast sálnatal (frá 18. öld), festiprotokollir, Skansadagbók (dømi frá 1799), handilsbøkur hjá kgl. einahandlinum, gerðabók hjá Landsnevndini (dømi frá 1940), grindaroknaskapur, bygdaprotokoll og grannastevnur o.m.a.

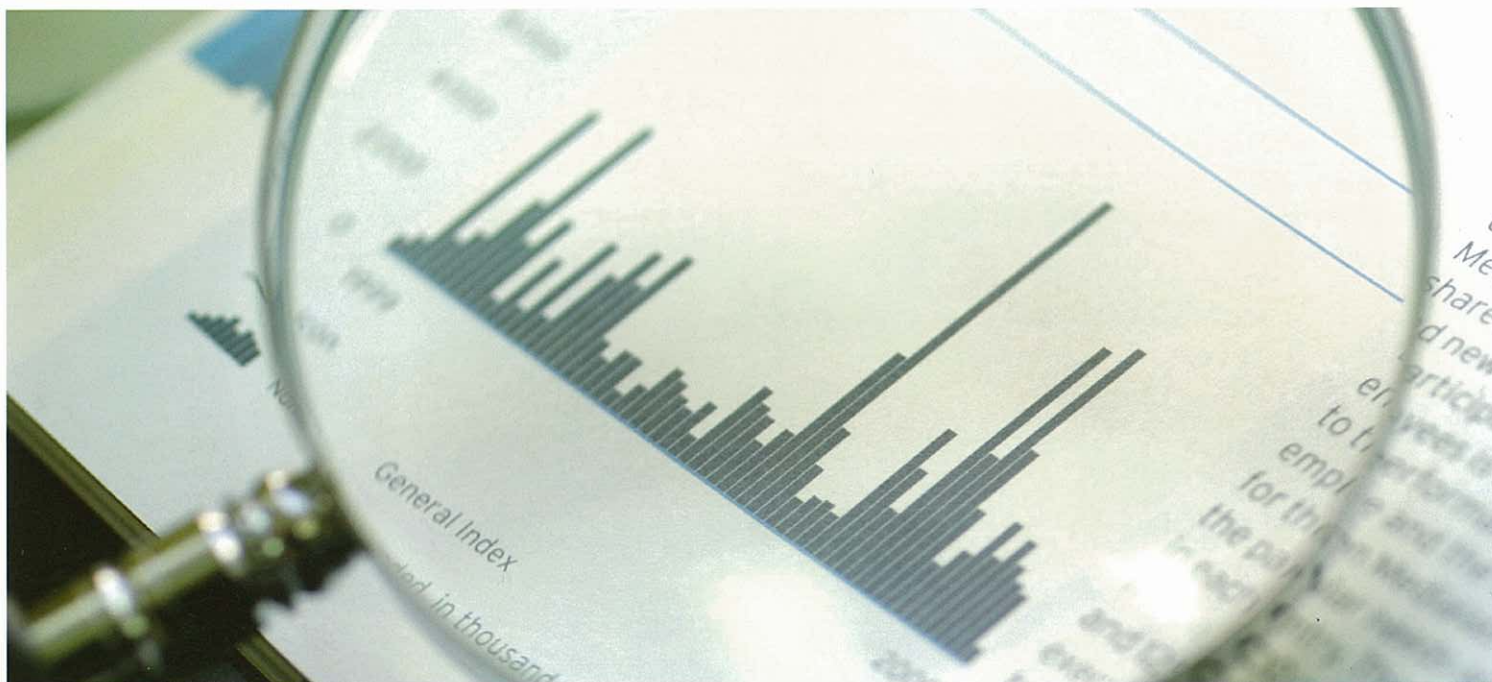
Hvør kann fáa nyttu av bókini?

Tittulin „Forvaltningshistoriske kilder“ kann fáa

onkran at halda, at bókin mest vendir sær til teirra, sum granska landsfyrisiting í trongari merk- ing. Men fyrisiting er so mangt, og bókin er sum sagt ætlað sum ein handbók

hjá leikum og lærdum, sum leita eftir søguligum tilfari á skjalasøvnnum. Við at gera vart við keldutilfar, sum teir av royndum vita hevur verið lítið brúkt, siga høvundarnir seg vóna, at hetta kann vera til hjálp og íblástur hjá teimum mongu, sum fáast við lokalsøgu og ættargransking. Rættiliga nógv er gjørt burtúr at vísa á, hvat ymisk keldusløg sær kunnu nýtast til. Bygdar- og persónssøga og ættargransking verða ofta nevnd, sosial- og búskaparsøga somuleiðis, sjóverja og skipaferðsla, viðurskifti millum almenning og embætisverk, kirkju- og skúlasøga og m.m.a. Við tað, at bókin fevnir um tilfar um Føroyar, Ísland, Grønland og hjálondini í tropunum, kann hon væntast at geva íblástur til áhugaverdar samanberingar millum londini um landastýri og onnur samfelagsviðurskifti.

Red. **Erik Nørr og Jesper Thomassen**
Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie.
København 2007

NÝGGJ KANNING:

Nýskapan í vinnuni, men gransking er avmarkað

Fyrsta veruliga hagtalskanningin av føroyskari gransking og nýskapan vísir, at eftir OECD og ES tilmælum verður sum heild granskað ov lítið í Føroyum. Serliga lítið verður granskað í vinnuni. Hinvegin vísa nýggju hagtølini, at føroyska vinnulívið er nýskapandi. Politiska skipanin hevur nú eitt nýtt amboð til at styrkja føroyska gransking

Granskingarráðið
www.gransking.fo

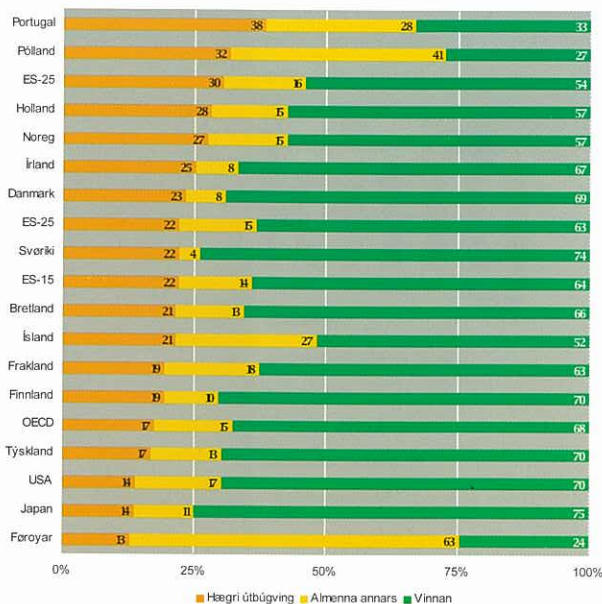
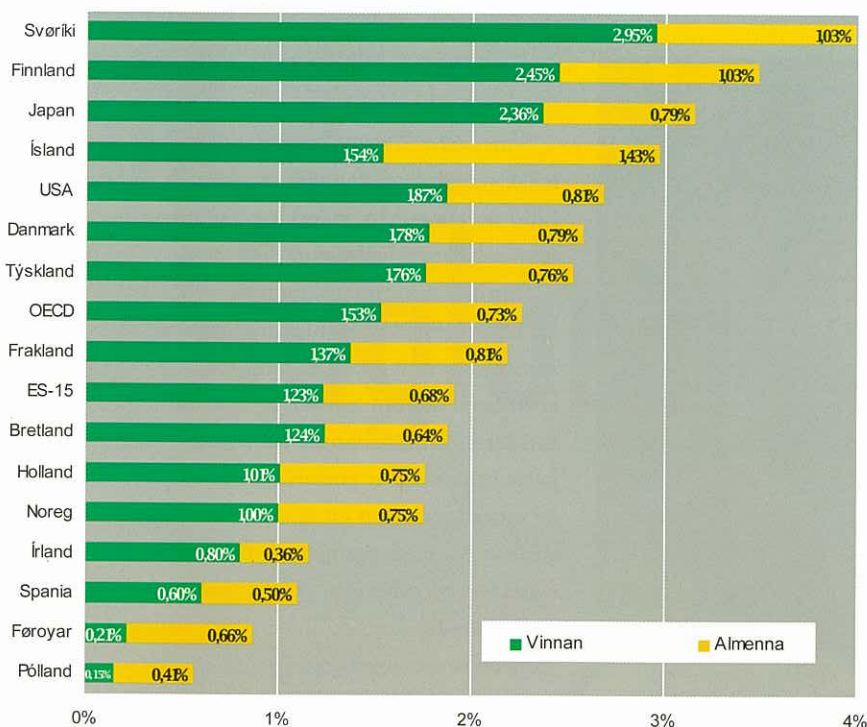
Fyri fyrstu ferð finnast nú hagtøl, sum vísa, hvørjari støðu gransking og nýskapan eru í í Føroyum. Granskingarráðið hevur saman við Hagstovu Føroya gjørt eina heildarlíga og fjøltáttaða kanning av støðuni í sokallaðu nationalu nýskapanskipanini í Føroyum.

Hagtølini um gransking og nýskapan eru gjørd eftir OECD og ES fyriskipanum, so at til ber at gera sammetingar við onnur lond.

Mál og sjónarmið um gransking

At vinnan og tað almenna eiga at økja um granskingina fyri at fáa búskaparligan vøkstur í samfelagnum tykist í dag vera ein algongd fatan. Gransking er vorðið eitt loysunarorð, har gransking er høvuðs- amboðið, ið skal vera við til at tryggja føroyska búskapinum nýggj bein at standa á.

Stevnumiðið hjá OECD og ES er, at lond skulu granska fyri í minsta lagi 3% av BTÚ. Ymisk uppskot

1. MYND: G&M í ymsum londum býtt á vinnu og tað almenna árið 2003, % av BTÚ

2. MYND: Útreiðslur til G&M í ymsum londum býtt á sektorar árið 2003, %

um, hvussu vit í Føroyum kunnu røkka hesum máli, hava verið frammi: Ein granskingarpark skal stovnast, sum skal tryggja kappingarførið í einum alheimsgjörðum búskapi. Granskingarjáttanir skulu fleirfaldast, og granskingarumsitingin skal samskipast. Grundleggjandi hugsanin er, at gransking er ein fortreyt fyri vinnuligari nýskapan og fyri búskaparligari menning. Tað er í høvuðsheitum í hesum høpi, at gransking verður nevnd sum eitt amboð og ein loysn.

Hvussu er so støðan viðvíkjandi gransking og nýskapan í Føroyum í dag? Hava politisk mál og sjónarmið hald í veruleikanum? Hvørjar raðfestingar áttu at verið gjørdar? Við kanningarúrslitunum í huga viðger hendan grein hesar og aðrar spurningar um gransking og nýskapan.

Almenna granskingin má styrkjast og samskipast

Sambært hagtølunum var ikki væl stutt við føroyskari gransking í 2003 í mun til altjóða stevnumið og í mun til tað granskingarvirksemi, sum aðrastaðni verður roknað sum nøktandi.

Tilsamans vóru útreiðslurnar til gransking 0,87% av BTÚ, vinnan stóð fyri at granska fyri 0,21 prosent

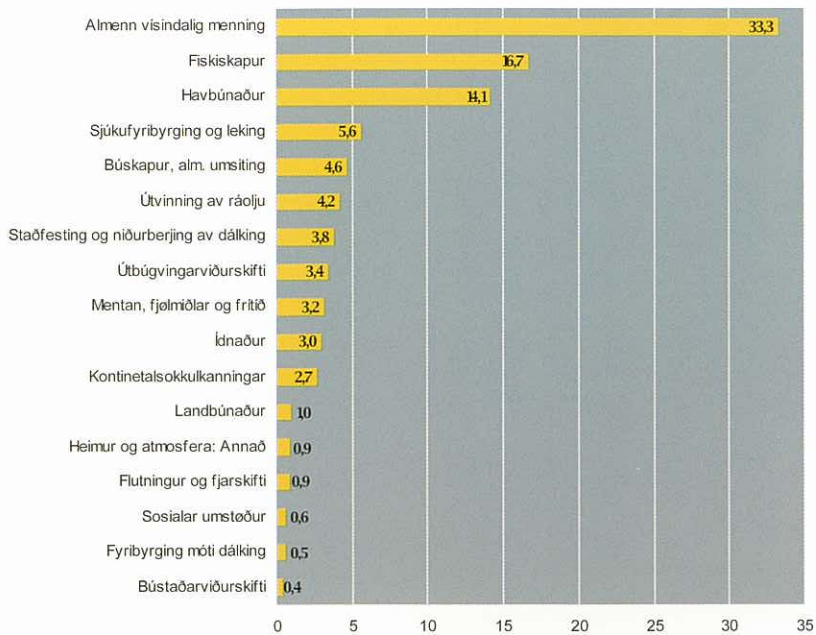
av BTÚ, og tað almenna stóð fyri at granska fyri 0,66% av BTÚ. (1. mynd).

Granskingaravrikið hjá tí almenna er ikki heilt av leið, um vit samanbera við onnur lond, tó at samlaða talið ikki kann sigast at vera nøktandi fyri eitt framkomið land í Vesturheiminum.

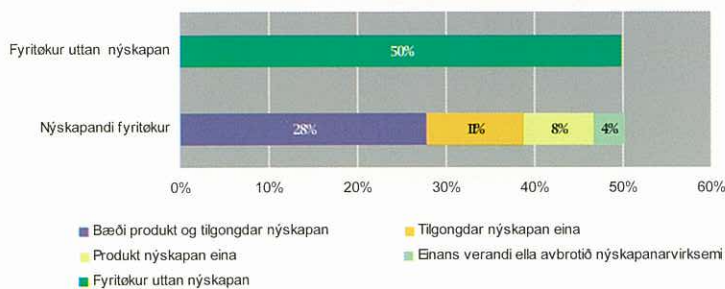
Nakrir trupulleikar eru tó innan almenna gransking, sum avvarðandi partar eiga at taka støðu til í sambandi við ein framtíðar granskingarpolitik.

Gransking innan hægri útbúgving stendur einans fyri 13 % av samlaðu útreiðslunum (0,11 % av BTÚ). (2. mynd). Aðrastaðni er hetta økið vanlig munadyggasti parturin av almennari gransking og verður mettt sum ein av grundleggjandi førleika- og vitanarmotorunum í einum samfelag. Ein týðningamikil leiklutur hjá hægri útbúgvingar-gransking er at styrkja útbúgvingarskipanina, sum framleiðir starvsfólk við góðum og viðkomandi førleik-

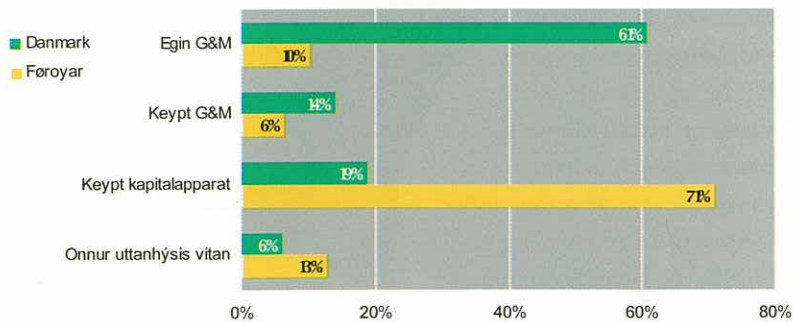

3. MYND: Almenn G&M ársverk bytt á endamál árið 2003.

4. MYND: Fyrirtøkur við og uttan tøkniliga nýskapan árin 2002-2004

5. MYND: Útreiðslur til nýskapan byttar eftir virksemi ár 2004, % av samlaðum útreiðslum til nýskapan

um, sum millum annað kunnu gagnnýttast í sambandi við nýskapan.

Sum sæst á 3. mynd, er almenna granskingin sum heild tengd at fiskivinnu, havbúnaði og mentan. Lítið av almennari gransking var innan verkfrøði, tøkni og innan heilsuøkið.

Samlaða sektorgranskingin svaraði til 0,46% av BTÚ, og samanborið við onnur lond standa Føroyar seg væl á hesum øki. Ein vansi er tó, at granskingin er smábýtt millum stovnar, og at ársverkini eru lutað sundur í ymisk endamál, fak og evni. Ein orsök til hetta kann vera, at granskingin í Føroyum er merkt av vantandi málum og miðum, og at ongar strategiskar raðfestingar eru gjørdar. Ein onnur orsök kann vera, at granskingin er illa samskipað millum granskarar og stovnar. Tað eru hegnisligar eldsálir á teimum ymsu stovnunum, sum standa fyri einum stórum parti av granskingini. Tey hava egnar raðfestingar og finna sjálvi figging, sum er neyðug afturat granskingarjáttanunum frá tí almenna.

Nokk er at tríva í fyrri at styrkja føroyska almenna gransking. Sammett við onnur lond er stórir tørvur á figgjarligum styrki, umframt bygnaðarligum betringum og samskipan.

Almenn gransking kann skapa fortreytir fyri vinnuligari nýskapan, men í lötuni er samstarvið vinnu og tað almenna avmarkað. Ein munadygari og betri fokuserað almenn gransking kann møguliga vera við til at stimbra vinnuliga nýskapan, bæði beinleiðis og óbeinleiðis. Hetta kann millum annað gerast við, at fyrirtøkur útvega sær starvsfólk frá útbúgvingar- og granskingarskipanini, at fyrirtøkur keypa granskingarúrslit, og at fyrirtøkur og granskingarstovnar samstarva.

Menna glæsiliga nýskapan

Hóast avmarkaða gransking var nýskapanarstöðan góð í vinnuni í tíðarskeiðinum 2002-2004. Helvtin av teimum 285 spurdu fyrirtøkunum vóru virknar innan nýskapan, og heili 46% høvdu sett í verk lidnar nýskapanir. (4. mynd)

Føroyska nýskapanarvirksemið var munandi minni drivið av gransking enn nýskapanarvirksemið í eitt nú Danmark. Í Føroyum var keyp av kapitalapparat nógv tann størsti útreiðsluposturin í sambandi við nýskapan. 71% av nýskapanarútreiðslunum fóru til henda postin, 13% til keyp av serkunnleika, meðan 10% fóru til gransking. Vinnugranskingin snúði seg í stóran mun um KST tænarar

og framleiðslutækni innan fiskivinnu, og það vóru í hövuðsheitum vitanartænasta og framleiðsluvinna, sum stóðu fyri hesari gransking. (5. mynd).

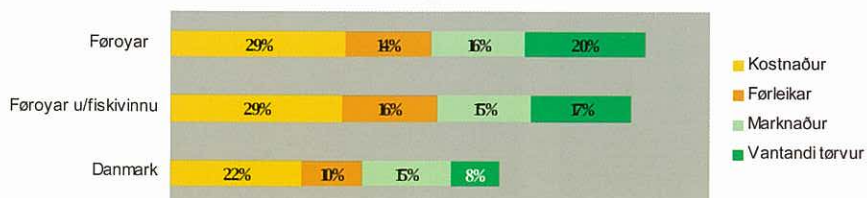
Samstundis gjørdur fyrítøkur lítið burtúr at verja nýskapanir við patentum og øðrum rættindum. Hetta bendir á, at føroysku nýskapanirnar sum heild høvdu lágt nýggjheitsvirði í altjóða høpi. Nýskapanir, ið einans eru nýggjar fyri sjálva fyrítøkuna, kunnu per definitión ikki verjast, tí tær eru mentar ella uppfunnar frammanundan. Helst er það soleiðis, at føroyskar fyrítøkur leggja seg eftir at menna seg, soleiðis sum aðrar útlenskar fyrítøkur hava gjørt, ella at tær hyggja at øðrum føroyskum fyrítøkum og „herma“.

Hóast høga nýskapanarstigið vóru forðingar móti nýskapan í stóran mun at merkja. Forðingar kunnu í hövuðsheitum vera tengdar at fígging, at vantandi fôrleika, at marknaðinum og annars at tí, at fyrítøknar ikki meta nakran tørv vera á nýskapan.

Samanbórið við støðuna í Danmark, var serliga vantandi tørvur á nýskapan mettur at vera týðningamikil forðing. (6. mynd).

Vantandi tilskundanin ella tørvurin á nýskapan, og harvið eisini gransking, hjá vinnuni er náúrligur. Typiskar granskingarvinnur eru bilframleiðsla, heilivágur, elektronikkur, KT-tólbúnaður, ritbúnaður o. s.fr. Heili 53% av granskingarnýtsluni hjá fyrítøkunum í ES vóru í vinnugreinum, har føroyska vinnan er veik ella als ikki er til. Gransking er neyðug fyri at viðlíkahalda ella vinna marknaðarpartar í slíkum vinnum, meðan onnur menning og tillaging er skilabetri í vinnum, har hátækni og servitan ikki er fremsta kappingarfortreyt.

Ávíst samband var millum nýskapanarstig, granskingarvirksemi, verju av nýskapanum og nýskapan í virkisbygnaði, um vit hyggja at vinnugreinum. Sum heild vóru fíggiarvinna, vitanartænasta og hátæknilig framleiðsluvinna mest nýskapandi, meðan fiskivinna,

6. MYND: Fyrítøkur, sum mettu forðingar hava stóran týðning: Føroyar og Danmark árin 2002-2004, % av spurðum fyrítøkum

handilsvinna og onnur vinna lógu í hinum endanum. (7. mynd).

Samanumtikið høvdu mest nýskapandi vinnugreinarnar lutfalsliga mestu granskingina og gjørdu eisini mest burturúr at verja nýskapaniir. Eisini vóru tær meira nýskapandi innan virkisbygnað. Samstundis merktu hesar vinnugreinar ikki, at vantandi tørvur var á nýskapari, men førleikar vóru hinvegin ein lutfalsliga stór forðing í nýskapartilgongdini hjá hesum vinnugreinunum. Í hinum vinnugreinunum var mynstrið øvugt.

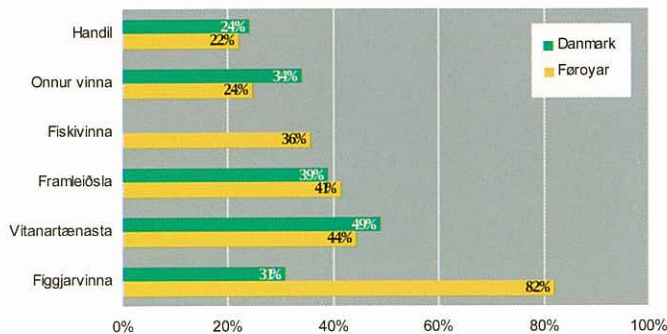
Grundleggjandi fortreytin fyri vinnugransking er,

at fyrítøkur kenna tørvini á nýskapari, sum byggir á gransking, fyri at standa seg í kappingini. Við hesum í huga kundi tað verið ynskiligligt at skapt best møgulegu fortreytirnar fyri einari tilgongd frá lágvitanarvinnum til hávitanarvinnur og frá smáum fyrítøkum til størri fyrítøkur.

Langt millum politisk ynski og veruleikan

Politikarar tykjast hava start seg blindar í, at vinnan má granska fyri at vera nýskapandi. Tað vísir seg, at vinnan er ógvuliga nýskapandi, eisini samanborið við onnur lond, hóast gransking í vinnuni er avmarkað. Orsøkin er, at vinnan ikki heldur seg hava stóra tørvini á granskingi, men fæst við annað menningarvirkssemi so sum at keypa nýtt kapitalapparat, at keypa servitan og við førleikamenning í sambandi við nýskapari. Sum heild er føroyska nýskaparin ikki slóðbrótandi í heimshøpi. Kortini hevur hon týðning fyri búskaparlíga menning í fyrítøkunum. Hetta hevur samband við vinnubygnaðin: fyrítøkur eru lutfalsliga smáar, og fáar

7. MYND: Fyrítøkur við útreiðslum til nýskapari byttar eftir vinnugrein: Føroyar og Danmark ár 2004, % av spurðum fyrítøkum

fyrirtøkur eru innan vitanartungar og hátøkniligar vinnugreinar, sum annars granska mest í øðrum londum.

Politisk ynski hava verið førd fram um, at almenna granskingin skal stimra nýskapan í vinnuni, men langt er millum politisk ynski og veruleikan. Orsøkin er millum annað, at verandi almenn gransking ikki í stóran mun er vend móti vinnuligari nýskapan, men móti øðrum almennum endamálum. Í høvuðsheitum fevnir almenna granskingin um at umsita fiskivinnu og umhvørvi á burðardyggan hátt, at leggja lunnar undir alivinnuna, at menna føroyska mentan og um samfelagsbúskaparlíga menning.

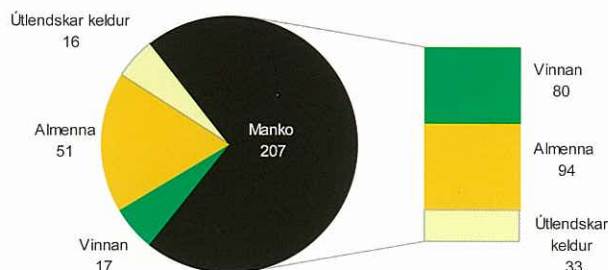
Ílegutøkni, biotøkni og kunningartøkni verða nevnd sum áhugaverd granskingarøki, sum kunnu vera við til at skapa nýggjar hátøkniligar fyrirtøkur. Hesi øki krevja grundleggjandi serførleikar innan heilivág, verkfrøði og tøkni. Í 2003 var granskingin sera avmarkað á hesum økjum, og tað krevur ein veldigan innsats, bæði politiskt og fíggarliga, at skapa karmar um hesa gransking í næstum. Spurningurin er tó, um politikarar og embætisfólk skulu leggja seg út í raðfestingar í sambandi við vinnuliga gransking og nýskapan, ella um hetta ikki er uppgávan hjá vinnuni sjálvari.

Uppgávan hjá tí almenna er heldur at orða ein yvirskipaðan granskingar- og nýskapanarpolitikk, sum skapar teir neyðugu karmarnar fyri bæði almennari gransking og vinnuligari nýskapan at virka undir. Neyðugt er at betra um samskiptið og at finna semjur millum politikarar, umsiting og granskarar, soleiðis at politikkurin veruliga fær ávirkan. Áhugavert kundi verið at framt miðvísa gransking um føroysku vinnuna, ið á mangan hátt er serstøk.

Tey, sum hava ábyrgd av visjónunum um gransk-

ing og nýskapan, mugu hava gott innlit í, hvat fer fram á økinum í dag, um tað skal verða gjørligt at røkka settum málum. Er til dømis 3% málið ov høgt? Í 2003 vóru granskingarútreiðslurnar 0,84% av BTÚ, og fyri at málið skal røkkast, skulu hesar økjast minst tvær og eina hálva ferð. Skal vinnan t.d. fígga 1/3 av hesum útreiðslum, skal vinnufíggingin økjast fyra og eina hálva ferð. (8. mynd).

8. MYND: OECD og ES stevnumiðið fyri fígging av G&M og støðan í 2003, mió. kr.

Politiska uppgávan

Politiska skipanin má arbeiða við at skapa fortreytir fyri nýskapan og vitananarmenning á ymsum økjum og stigum. Uppgávan er at nøra nationalu granskingar- og nýskapanarskipanina, bæði heildarlíga og samstundis miðvíst. Hetta kann gerast við at:

- menna sjálva skipanina, sum ger og eftirmetir granskingar- og nýskapanarpolitikk
- tryggja samfelagnum førleikar í breiðari merking við útbúgving og gransking umframt at tryggja samband við útbúgvingar- og granskingarskipanir aðrastaðni
- stímbra tørvin á vinnuligari nýskapan við góðari marknaðaratgongd og kapping
- minka um forðingar í sambandi við nýskapan og skapa vinnuni góðar fortreytir, ið hava við grundleggjandi rammuumstøður og infrakervi í samfelagnum at gera. Talan er um viðurskipti sum skattalóggávu, roknskaparviðurskipti, fjar-skiftiskervi, kunningarkervi og ráðgeving, arbeiðs-marknaðarviðurskipti o.s.fr.

Verandi almenna myndin av gransking og nýskapan má gerast meira fjølbroytt. Tað er av týdningi at skilmarka økini almenn gransking og vinnulig nýskapan. Neyðugt er at viðgera tørvin á gransking í landinum nærri. Støða skal takast til, hvørji endamálini við gransking eru, og hvør leikluturin hjá gransking er í einari annars fjøltáttaðari og samansettari nýskapanartilgongd í tí almenna og í vinnuni.

Silvurfiskur

Eitt elligamalt skordjór

TEKNING ASTRID ANDREASEN

Silvurfiskurinn er eitt sera vanligt djór í húsum. Ja, neyvan finst eitt hús í landinum, har silvurfiskar ekki eru. Fert tú inn í eitt myrkt, eitt sindur slavið rúm, t.d. eitt vesi, um náttina, sært tú ofta eitt lítið akslabreitt djór, ið kvikliga rýmir undan ljósinum. Tað er ein silvurfiskur.

Hvussu sær silvurfiskurinn út?

Hóast djórið eitur ein silvurfiskur, hefur tað onki við fisk at gera, men hefur kanska fingið navnið, tí tað rennur so skjótt og bendir seg frá síðu til síðu. Silvurfiskurinn hoyrir til skordjórini, og tað vaksna djórið er liðdeilt og umleið 1 cm langt og silvurskínandi við silvurgráari roðslu á kroppinum. Sum øll onnur skordjór hefur silvurfiskurinn tveir langar kamar á høvðinum, 6 bein og langar halakambar.

Silvurfiskurinn er eitt elligamalt djór

Frumskordjórini fyri meira enn 300 milliónum árum

síðani vóru lík silvurfiskinum, og tá dinosaurarnir livdu fyri 230-65,5 milliónum árum síðani, gingu skordjór lík silvurfiskum millum beinini á teimum. Ein silvurfiskur er við øðrum orðum ein livandi steinrenning og eitt so upprunaligt skordjór, at tað ongantíð hefur havt veingir ella bara hóming av tí. Tað kann tí ikki samanberast við tey veingjaleysu skordjórini, sum lýt og loppur, ið hava arvagávarnar til at fáa veingir, men sum tó aldrin verða mentar til at flúgva við.

Eins og dustlýs¹ og øvut av t.d. fýri² hava silvurfiskar eina ófullkomna umskapan. T.v.s. teir vaksa frá eggi → ein lítil ókynsbúgvinn silvurfiskur á nymfustigi → eitt sindur størri ókynsbúgvinn silvurfiskur, eisini á nymfustigi → kynsbúnaður silvurfiskur. Tær nýklaktu smáu silvurfiskanymfurnar verða vaksnar eftir hálvum ári, um tær annars hava góðar umstøður. Silvurfiskar skifta ham, ikki bara meðan teir vaksa, men eisini seinni, og eftir at teir

eru kynsbúnir, kunnu teir skifta upp til fyra ferðir um árið.

Silvurfiskurin hevur eitt sindur øðrvísi lívsmynstur enn flest onnur skordjór. Ein silvurfiskur verður upp til fimm ára gamal og víggjar bara eini 10-20 egg tilsamans alt lívið, men hann kann bara víggja, um hitin er 25-30°C. Hetta er ein heilt øðrvísi skipan enn hjá meira „modernaðum“ skordjórum. Hugsa bara um skinflugur, ið víggja nógv egg og ikki verða árgamlar.

Silvurfiskurin ger eisini nógv burtur úr makingini. Kalldjórið spinnur ein trád av silki og festir hann loddrætt millum jørðina og okkurt annað. Á tráðin setur hann ein pakka við sáð fastan og lokkar kvendjórið at ganga oman á pakkanum, ið á hendan hátt kemur inn í kynsop hennara.

Hvussu er árið hjá silvurfiskum?

Silvurfiskur er eitt náttardjór og hevur ikki nakra ávísa árstíð, har hann sæst mest. Hann sæst javnt gjøgnum árið. Djórið skal hava tað slavið, og tí eru silvurfiskar t.d. at finna í baðirúmum, undir køksvaskum og í kjallarum. Hann er ljósskjarur og flýggjar ella situr pinnastillur, so skjótt ljósið verður tendrað, og tí sæst hann ikki so ofta.

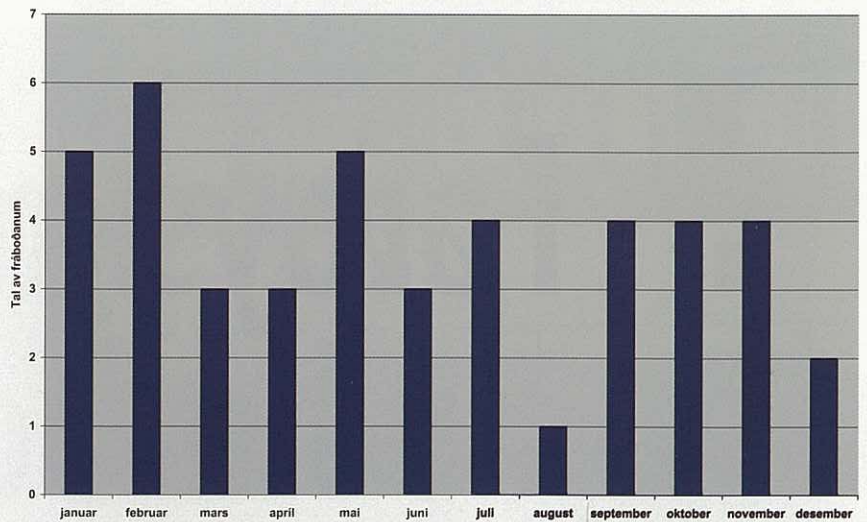
Hvar og av hvørjum livir hann?

Silvurfiskurin heldur til í rivum og holum og er sera kravlítill. Hann kann liva í fleiri mánaðir uttan at eta, men verður luftin ov slavin í einum skjalasavni, ella har klæði verða varðveitt, kunnu silvurfiskar gera skaða við at eta av tí. Silvurfiskinum dámar væl alt, ið hevur sukur og stívilsi í sær, t.d. tapetklistur. Men vanligt er ikki, at silvurfiskar eru til nakran ampa í húsunum, har teir liva. Hann er eitt heilt friðarligt „húsdjór“.

Hvussu kemur silvurfiskur inn í hús, og kann man sleppa av við hann aftur?

Tað er altíð ringt at finna út av, hvussu skaðadjór koma inn í hús. Ofta fáa vit ikki eyga á tey, fyrr enn langt aftaná at tey eru komin inn í húsini. Men ílæt, ið hava staðið, har slavið er, geva góðan móguleika fyri, at ein lítill silvurfiskur sleppur við inn.

At sleppa av aftur við silvurfisk er trupult, men eitt er víst, man skal royna ikki at hava tað slavið inni, men lufta væl út í húsunum, og at dustsúgva er altíð betri enn at vaska upp og niður, tá man skal

sleppa av við skaðadjór. Á tann hátt verður tað móguligt at halda talinum av silvurfiskum niðri, so man bara sær teir hendinga ferð.

Um ætlanin er at sproyta eitur eftir silvurfiski og øðrum skordjórum, skal sproytast væl inn í rivur og sprungur, og man skal brúka eitt eitur, ið hevur pyrethrum/pyrethrin í sær. Hetta eitur er drigið úr plantum og drepur bara skordjór, tað skaðar ikki menniskju, fuglar, hundar ella kettur, og tað verður skjótt niðurbrotið.

Men tað er kanska eisini ein troyst at vita, at eru onnur „húsdjór“, sum t.d. tvístertur³, hússkolopendrar ella húseituroppar, komin inn í húsini, so kunnu tey eta silvurfiskarnar!

Onnur frumskordjór eru til í Føroyum

Silvurfiskur eitur á latíni *Lepisma saccharina*, men hann er ikki einasta djór her heima úr hesum frumskordjórabólki, Thysanura. Á steinum fram við strondunum eru eitt annað djór, ið eitur *Petrobius brevistylis*. Tað líkist einum silvurfiski sera nógv, men er eitt lítið sindur størri, ræðist eisini ljós og hoppar skjótt runt. Hetta djór hevur einki føroysk heiti, men eitur á enskum jumping bristletails, so tað kann kanska eita hoppandi busthali.

DORETE BLOCH
doreteb@ngs.fo

Tók náttúruvísindaligt embætisprógv í djórafrøði við serligum atlíti at vistfrøði antarfuglanna í 1970 við Aarhus Universitet. Hon gjørdist deildarleiðari á Djóradeildini á Náttúrugripasavninum í 1980 og stjóri á Náttúrugripasavninum í 1995-2007. Í 1994 fekk hon doktaraheitið fil. dr. í djóravistfrøði við grindahvalum sum evni við Lunds Universitet. Dorete hevur harumframt síðan 1974 verið lektari í lívfrøði á Fróðskaparsetri Føroya, og í 2001 fekk hon professartign á sama stovni.

BÓKMENTIR

- ¹ Bloch, D. 2004. Føroysk skaðadjór. 3. Dustlýs. Frøði 2/2004: 30-31.
- ² Bloch, D. 2004. Føroysk skaðadjór. 2. Fýrur. Frøði 1/2004: 28-30.
- ³ Bloch, D. 2006. Føroysk skaðadjór 6. Tvísterta. Frøði 1/2006: 24-25.

Føroyskar huldur stuðla Darwin

Stóri føroyski firvaldurin, huldur, ið Jens-Kjeld Jensen hevur savnað og kannað, er eitt dømi um lívmenning og kann móguliga samanberast við ígðurnar, ið Charles Darwin savnaði á Galapagos-oyggjunum.

JANUS HANSEN
janush@ngs.fo

MSc
Føroya Náttúrugripasavn

Liturin á stóra firvaldinum, hulda, er ymiskur kringlandið. Stórir munur er á litinum, har fuglur jagstrar huldu nógv, og har hon verður lítið jagstrað. Henda tillaging til umhvørvið sæst alla staðni í Føroyum, og hon er eitt greitt dømi um lívmenning (evolútion).

Ígðurnar, (eng: finches) sum Charles Darwin savnaði á Galapagos-oyggjunum, eru skúladømi um lívmenning. Nevni hjá hesum fuglum hava tillagað seg til føðina á ymisku oyggjunum. Huldurnar hjá sjálvlerda lívfrøðinginum Jens-Kjeld Jensen vísa seg móguliga at vera eins góð skúladømi um lívmenning. Litirnir á hesum huldum hava lagað seg til veiðutrýstið í ymiskum støðum.

Kallhuldur hava ymiskan lit

Tá ið tú ert á einum stað við nógvum ternum ella másafugli, eru fleiri myrkar kallhuldur har enn á einum stað, har fuglurin ikki er so nógvur. Orsøkin til ymiska býtið av litum frá staði til stað er, at

huldurnar verða jagstraðar og etnar av fugli. Vit kunnu rokna við, at ein skatumási sær betur eina ljósa kallhuldu enn eina myrka. Liturin á einstøku hulduni verður lutvíst avgjørdur av arvaeginleikunum. Tá ið fleiri myrkar huldur yvirliva og fáa avkom, verða við tíðini fleiri myrkar huldur.

Tí kundu vit hugsað, at til endans vera allar

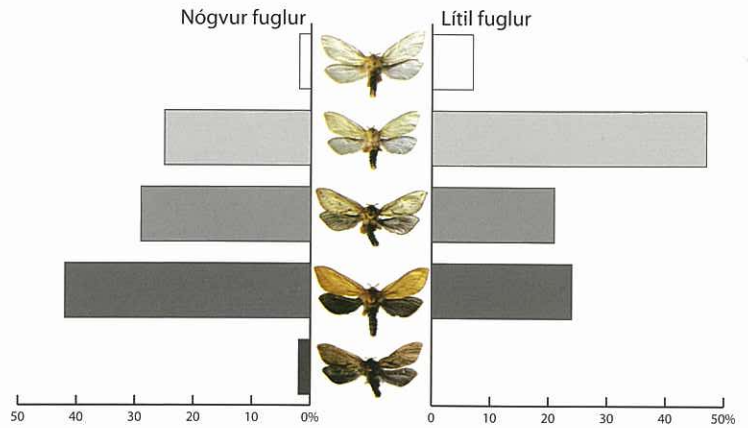
kallhuldur heilt myrkar, men kallhuldurnar koma einans fram í skýmingini, tá ið kvennhuldurnar leita sær eftir einum maka. Vit kunnu rokna við, at ein kvennhulda sær betur eina

ljósa kallhuldu enn eina myrka. So tá ið talan er um making, hava ljósar kallhuldur ein fyrimun. Tað eru sostatt fyrimunir hjá einari kallhuldu at vera myrk, men aðrir fyrimunir eru at vera ljós.

Kvennhuldur og fuglar hava eina ávirkan á móguleikan hjá kallhuldunum at fáa avkom – og liturin er sera týðningarmikil í sambandi við hesa ávirkan.

Ongar arvafrøðiligar kanningar eru gjørdar, men

**„Einans í Føroyum og
Hetlandi hava kallhuldur
aðrar litir enn hvítt.
Vísindafólk meta tær vera
serstakt undirslag“**

Kvennhuldur eru ikki eins ljósar og nakrar av kallhuldunum, men kunnu vera ymiskar á liti.

frágreiðingin er helst, at tað er títleikin av samsæt- um, sum broytist frá einum ættarliði til tað næsta.

Hóast allar kallhuldurnar á meginlandinum eru hvítar, eru bert nakrar hvítar her á landi. Einans í Føroyum og Hetlandi kunnu kallhuldur hava aðrar litir, og tað er so sermerkt, at vísindafólk meta tær vera eitt serstakt undirslag, sum á latíni nevnt *Hepialus*. Hesir litirnir merkja í veruleikanum, at kallhuldurnar í størri og minni mun eru kamufleraðar.

Darwin skrivaði um huldurnar

Charles Darwin kendi til hesar huldurnar, tó einans úr Hetlandi. Hann skrivaði: *“It is remarkable, that in the Shetland Islands the male of this moth, instead of differing widely from the female, frequently resembles*

her closely in colour. Mr. G. Fraser suggests that at the season of the year when the Ghost Moth appears in these northern islands, the whiteness of the males would not be needed to render them visible to the females in the twilight night. [...] Hence I am led to believe that the females prefer or are most excited by the more brilliant males”.

Hóast tað verður nevnt, at her er so ljóst, at tær myrku kallhuldurnar síggjast væl, so vísa kanningar, at í skýming gerst ljósmunurin á grasi og ljósum huldveingjum sera stórir. Úrslitið er, at ljósar huldur tykjast ljósari enn um dagin.

Innsavning av huldum

Eftir at hava innsavnað huldur í eina tíð fór Jens-Kjeld Jensen at greina og bólka tær. Hann kom eftir, at býtið millum litirnar tóktiskt vera ymiskt millum støðini, har huldurnar vóru savnaðar (kort). Sjálvsagdi spurningurin var, um tað mundi vera onkur ytri ávirkan, sum var orsök til hetta.

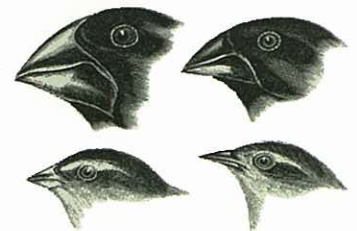
Bæði Jens-Kjeld Jensen og Leif Dahl nakað væl frammanundan høvdu lagt til merkis, at ternur og mäsafuglur jagstraði huldurnar, tá ið tær vóru frammi. Jens-Kjeld skrivaði í 1996 eina grein, har hann vísti á, at møguliga er kamuflagan ein verja ímóti fugli. Er hon tað, so eigur at vera samanhangur millum býtið millum litirnar hjá kallhuldunum og tættleikan av fugli.

Jens-Kjeld Jensen helt fram við at innsavna huldur,

Samlaða býtið ímillum litirnar á kallhuldum.

Vanligur firvaldur í Evropa

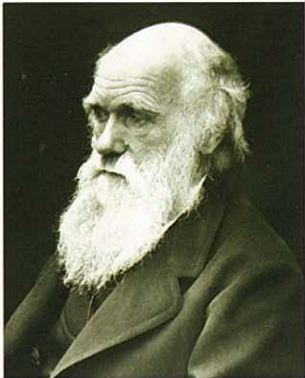
Hulda er vanligur firvaldur í Evropa. Veingjaspennið er um 5-7 cm. Á meginlandinum eru kvennhuldurnar gular til brúnligar, og kallhuldurnar eru hvítar. Í Føroyum síggjast huldurnar frá miðjum juni til síðst í juli. Einans um miðnátarleiðið, tá ið tað er hampuliga myrkt, koma tær fram. Í royndini at makast sæst kallhuldan í skýmingini hanga yvir svørðinum og huldiliga sveima aftur og fram. Atburðurin endurspeglast í nøvnum, sum firvaldurin hevur fingið. Á enskum nevnt hann Ghost Moth, meðan hann her hjá okkum, sum nevnt, verður nevndur hulda.

Ymisku ígðurnar ið verða nýttar sum dømi um lívmening.

Hetta er lívmønning

Grundleggjandi kann sigast, at lívmønning er broyting í fíttleikanum av arvaeginleikunum hjá einari búfjöld frá einum ættarliði til tað næsta. Her verður oftast hugsað um ymiskar útgávur av ílegum, kallaðar samsætur, sum eru grundarlagið undir hesum eiginleikum. Við tíðini hópa hesar broytingar seg upp í einari búfjöld, so at hon við tíðini broytist.

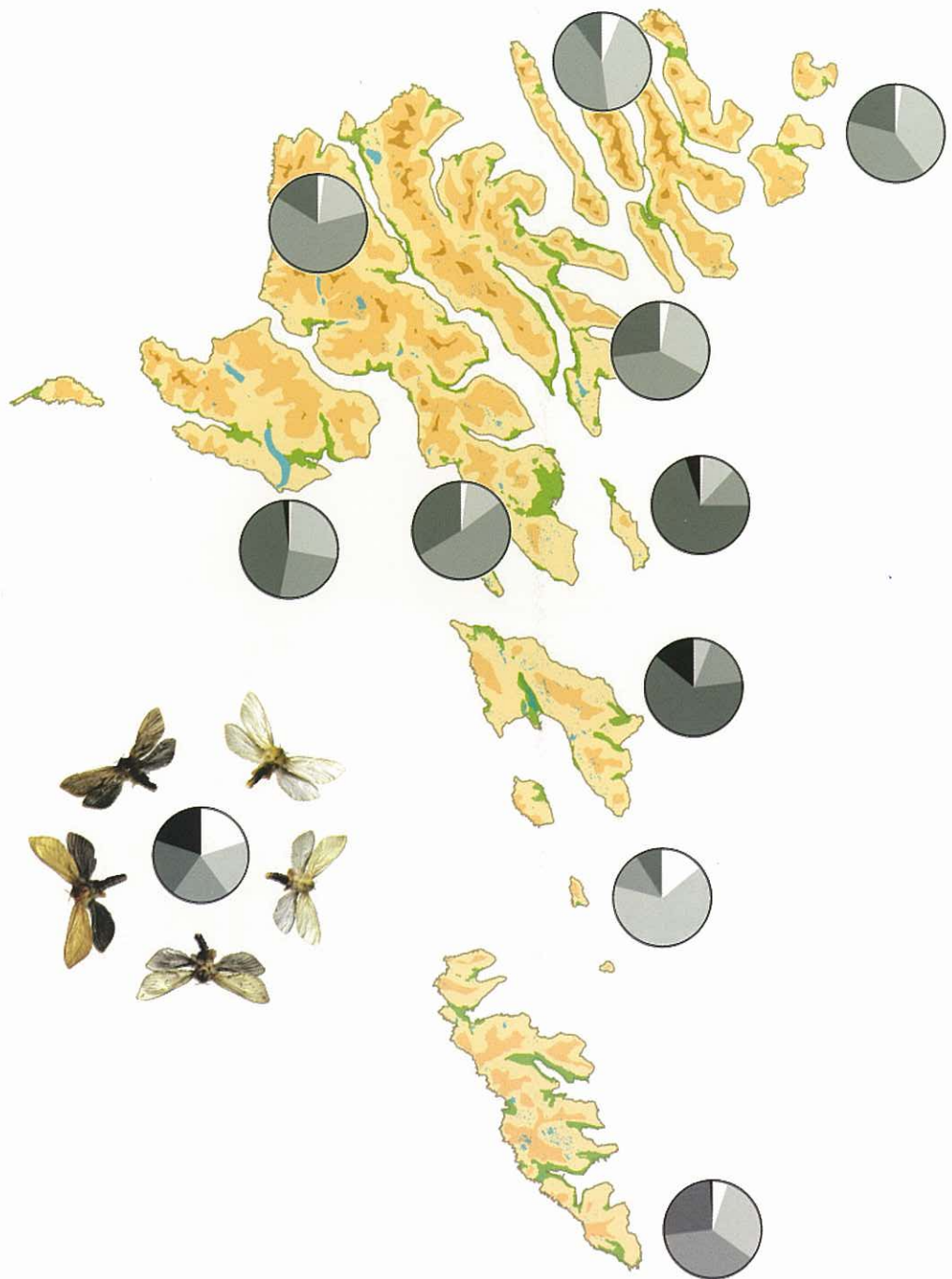

Charles Darwin

Býtið av ymiskum litunum á kallhuldum á ymsu stöðunum.

Eitt djór er á øllum teimum nýggju føroysku peningaseðlunum. Á 200 krónuseðlinum er ein føroysk hulda á forsíðuni, og Tindhólmur er á baksíðuni.

og í 2004 hevði hann bólkað út við 2.500 kallhuldur eftir litinum. Hann hevði skrásett, hvar tær vóru fingnar, og um nakað ternu- ella másabøli var á leiðini.

Undirritaði fekk tá tilfarið - bæði dátur og hugleiðingar. Rúgvismikla tilfarið avdúkar, at ert tú á einum staði við nógvum ternum ella másam, so er parturin av myrkum kallhuldum størri enn á einum staði, har lítil fuglur er. Tí er líkt til, at orsøkin til ymiska býtið ímillum litirnar frá staði til stað er, at fuglur jagstrar huldurnar.

Hví einans her?

Vit kunnu gera okkum nakrar hugsanir um, hví vit einans síggja hetta litbýtið í Føroyum og Hetlandi.

Ein orsök er helst, at ein ílegubroyting er íkomin, sum hevur gjørt litmunin gjørligan. Um henda ílegan ongantíð hevur verið aðrastaðni enn í Føroyum og Hetlandi, ella um hon hevur verið á meginlandum og síðani er horvin, vita vit ikki. Í hvussu er, eru fáar búfjöldir so atskildir frá øðrum huldum sum í Føroyum og Hetlandi, og fáar búfjöldir munnu vera fyrri so stórum trýsti frá ternum og másafuglum sum her um okkara leiðir.